
ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΔΠΜΣ: ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ-ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ

ΜΑΘΗΜΑ:

Όψεις του αστικού τοπίου και δημόσιος χώρος. Πόλη, φύση και νέες τεχνολογίες

Διδάσκοντες:

Ι. Πολύζος,

Α. Αραβαντινός

Σ. Μαυρομμάτη

Κ. Μωραΐτης

Ελ. Χανιώτου

ΘΕΜΑ:

Διερεύνηση των προοπτικών διασύνδεσης της παραποτάμιας περιοχής του Ευρώτα με την πόλη της Σπάρτης

Φοιτήτρια: Μπουλουγούρα Κατερίνα
Σεπτέμβριος 2017

-ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ-

- A. _ΕΙΣΑΓΩΓΗ**
- B. _ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ**
 - 1. Η Χωροθέτηση της Νέας Πόλης της Σπάρτης**
 - 2. Ο Γεωργικός Χαρακτήρας**
- Γ. _ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΛΕΚΑΝΗΣ ΑΠΟΡΡΟΗΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΤΑ**
- Δ. _ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΥΔΑΤΩΝ**
- Ε. _ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΠΙΣΗΜΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ (ΓΠΣ '85)**
- ΣΤ. _ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ- ΚΤΙΡΙΑΚΕΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ ΔΙΠΛΑ ΣΤΟ ΠΟΤΑΜΙ**
- Ζ. _ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΠΟΤΑΜΙΑΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ**
- Η. _ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ- ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΡΟΣΠΕΛΑΣΙΜΟΤΗΤΑΣ**

Έπιπλα

Ελαστικά

Οικοδομικά υλικά

Απόψεις της παραποτάμιας περιοχής, προσωπικό αρχείο

Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας **θα διερευνηθούν προοπτικές σύνδεσης της παραποτάμιας περιοχής του Ευρώτα με την πόλη της Σπάρτης.** Ο ποταμός Ευρώτας είναι ιστορικά άρρηκτα συνδεδεμένος με την ύπαρξη της πόλης της Σπάρτης ενώ ταυτόχρονα στη σύγχρονη εποχή, ένα μέρος του αποτελεί στοιχείο του περιαστικού φυσικού περιβάλλοντος. **Η παραποτάμια περιοχή επομένως συνιστά έναν πολυδιάστατο παράγοντα της φυσιογνωμίας του συγκεκριμένου τόπου.**

Στην εποχή της επίμονης και συντονισμένης προσπάθειας τόσο ανεπτυγμένων αστικών κέντρων όσο και άλλων διακριτών προορισμών για την συγκρότηση της ανταγωνιστικής ταυτότητας τους στα παρόντα «κρίσιμα» οικονομικο-κοινωνικά δεδομένα, η ανάδειξη χαρακτηριστικών της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας του κάθε τόπου αποτελεί μια πάγια στρατηγική. **Δίνοντας έμφαση κυρίως στον πολιτισμό και την ιστορική κληρονομιά, επιδιώκεται κυρίως η δημιουργία ενός θελκτικού προορισμού- τόπου με στόχο την βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων των πόλεων σε συνδυασμό με εκείνη των περιβαλλοντικών συνθηκών καθώς και την οικονομική ανάπτυξη.**

Η επιτυχημένη εφαρμογή των κατευθύνσεων που καθορίζονται, βασίζεται στην ανταπόκριση του σχεδιασμού σε «εξατομικευμένα» κάθε φορά στοιχεία του κάθε τόπου και τον βαθμό συνεργασίας ανάμεσα στους εκάστοτε φορείς υπό το πρίσμα μιας συντονισμένης αντίληψης της ταυτότητάς του. Σε μια προσπάθεια **να εξειδικευτούν ζητήματα που αφορούν την γειτνίαση του αστικού ιστού με το ποτάμι και τα οποία επιδρούν στην ανάπτυξη μιας οργανικής τους σύνδεσης** παρουσιάζονται αρχικά οι παράγοντες οι οποίοι διαρθρώνουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο έχει διαμορφωθεί λειτουργικά και χωρικά η υπάρχουσα κατάσταση της γειτνίασης αυτής. Εξετάζονται **τόσο η εξέλιξη των πολεοδομικών σχεδίων όσο και η σημασία που φέρει το ποτάμι για την ευρύτερη περιοχή** καθώς το κάθε τμήμα του επηρεάζει και επηρεάζεται από το σύνολο του φυσικού αυτού στοιχείου. Παράλληλα αποκρυσταλλώνεται ο τρόπος που το θεσμικό πλαίσιο έχει εφαρμοστεί αναδεικνύοντας προοπτικές ή διαιωνίζοντας προβληματικές καταστάσεις.

Η αίσθηση η οποία αναδύεται από την εμπειρία ενός χώρου, αντικατοπτρίζει τον τρόπο που γίνονται αντιληπτά τα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας του από τους ανθρώπους που τον κατοικούν και οι οποίοι διαμορφώνουν την ταυτότητα. Παραθέτοντας μαζί με την άποψη αυτή τις εικόνες υποβάθμισης του τοπίου που έχει ένας επισκέπτης της Σπάρτης, παρόχθια του Ευρώτα, αποκρυσταλλώνεται το βασικό ζήτημα όσον αφορά την συγκεκριμένη περιοχή. Κανένας άξονας κίνησης της πόλης δεν συναντά το ποτάμι ενώ οι διαδρομές που μπορεί να περιηγηθεί κανείς είναι ελάχιστες με το αίσθημα της ανασφάλειας να κυριαρχεί. Περισσότερο από μια προσπάθεια αισθητικής αναβάθμισης, η βελτίωσης των περιβαλλοντικών όρων του αστικού χώρου παρουσιάζεται **η ανάγκη μιας λειτουργικής επαναπροσέγγισης** της αστικής περιοχής με εκείνη του ποταμού στη βάση της ευρύτερης διαμόρφωσης μιας κοινωνικά βιωμένης συνείδησης ως προς τις ιδιομορφίες και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της φυσιογνωμίας του συγκεκριμένου τόπου.

Τόσο η αρχαία όσο και η νεότερη Σπάρτη χωροθετείται στην αρχή της κοιλάδας του ποταμού Ευρώτα, όπου στα δυτικά δεσπόζει η οροσειρά του Ταΰγετου ενώ στα ανατολικά ο ποταμός διατρέχει τις παρυφές του Πάρωνα, διαμορφώνοντας μαζί του το συμπληρωματικό όριο. Η ζωή των αρχαίων Σπαρτιατών ήταν συνιφασμένη με το ποτάμι καθώς " η εύφορη πεδιάδα αρδευόταν πλουσιοπάροχα από τον Ευρώτα ενώ στις όχθες του ποταμού έπαιζαν και εκπαιδεύονταν τα Σπαρτιατόπουλα, διαβίωναν και ασκούσαν οι ενήλικες Σπαρτιάτες."¹ Αργότερα το τοπίο της θα είναι αυτό θα συνοδεύει τις εντυπώσεις

¹Γιαννακάκη Χαρά «Η πρόταση για την «Ανάδειξη – ανάπλαση αρχαιολογικών χώρων και μνημείων της περιοχής του Ευρώτα στη Σπάρτη. Υλοποίηση, προβλήματα, προοπτικές», Παρουσίαση Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας, 2015

των περιηγητών που φθάσουν στην περιοχή ακόμα και πριν την ίδρυση της νεότερης πόλης. Την περίοδο του 18ου και 19ου αιώνα οπότε εξελίσσονταν τα διάσημα Grand Tours στην Ελλάδα, το περιοδικό "The Quarterly Review" γράφει το 1814: «Κανείς σήμερα δεν λογίζεται περιηγητής, αν δεν έχει λουστεί στον Ευρώτα και δεν έχει γευτεί τις ελιές της Αττικής· ενώ, από την άλλη, το να είσαι μέλος του Athenian Club και να έχεις χαράξει το όνομά σου πάνω σε ένα θραύσμα του Παρθενώνα, είναι συστατικό για τις καλύτερες συναναστροφές και διαβατήριο για τη λογοτεχνική φήμη».² Αυτήν την περίοδο η εμπειρία της Ελλάδας εξελίσσεται σε απαραίτητο εφόδιο του ιδεώδους αριστοκράτη για την συμμετοχή του στις ηγετικές θέσεις και στους κύκλους των λογίων ενώ στο παραπάνω παράθεμα η σωματοποιημένη ένωση με τον Ευρώτα αξιολογείται ισότιμα με την υλική «κατάκτηση» του Παρθενώνα. Το 1785 ο επιφανής ελληνοιστή D'Ansse de Villoison φτάνοντας στις όχθες του Ευρώτα θα σημειώσει:«Δεν υπάρχει τίποτα ωραιότερο από αυτή τη θέα. Μα γιατί οι Έλληνες δεν μίλησαν τόσο παρά μόνο για την Αθήνα;»³.

Στη σύγχρονη εποχή παρόλα αυτά, τόσο η οργανική ένωση με τα φυσικά χαρακτηριστικά του τόπου όσο και η διαδικασία προβολής του μέσα από αυτά στη συγκεκριμένη περίπτωση που αφορά τον Ευρώτα φαίνεται να έχει ανατραπεί. Τα σημάδια εγκατάλειψης και αποκλεισμού της περιοχής του ποταμού από την ζωή της πόλης επιδρούν τόσο στην υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων της όσο και στην αδυναμία αξιοποίησης της προστιθέμενης αξίας που θα μπορούσε να αποδοθεί στην περαιτέρω προβολή και προώθηση της πόλης. Αναλύοντας τις διαδικασίες διαμόρφωσης της υπάρχουσας κατάστασης, στη συνέχεια της εργασίας ακολουθούν προτάσεις για την επανασύσταση της σχέσης της πόλης με το ποτάμι μέσα από την ανάδειξη διόδων προσπελασιμότητας της παρόχθιας περιοχής σε μια προσπάθεια ενεργοποίησης του κοινού υποβάθρου της πολιτιστικής ταυτότητας της πόλης, του τοπίου της.

"Greece and the Aegean", Ernest Gardner, Λονδίνο, 1933.
Άποψη του Ευρώτα στο ύψος της Σπάρτης.
Πηγή: <https://eurotas.wordpress.com>

2 Παρασκευάς Ματάλας «Σπάρτη: η ιστορία ενός τοπίου και το τοπίο της ιστορίας», Διδακτορική Διατριβή, Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης-Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, 2009, σ. 153

3 Παρασκευάς Ματάλας «Σπάρτη: η ιστορία ενός τοπίου και το τοπίο της ιστορίας», Διδακτορική Διατριβή, Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης-Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, 2009, σ. 138

«Θέση 59. Κοιτάζοντας πάνω από τα σύγχρονα σπίτια στην αρχαία Σπάρτη, δυτικά προς τον περίφημο Ταΰγετο. Αυτή είναι η Σπάρτη.

Ανεβασμένοι σε ένα μικρό ύψωμα κοιτάμε πάνω από τη σύγχρονη πόλη των 4.000 περίπου κατοίκων, ένα δημιούργημα του βασιλιά Όθωνα και ίσως τη μοναδική τεχνητή πόλη που πραγματικά ρίζωσε και ευδοκίμησε στη σύγχρονη Ελλάδα. Μπροστά μας έχουμε σπίτια ταπεινών ανθρώπων. Πίσω μας, και έξω από το οπτικό μας πεδίο, βρίσκεται ο Ευρώτας με τα καλάμια του, ο δημιουργός αυτής της γοητευτικής κοιλάδας. Μπροστά μας είναι ο Ταΰγετος που υψώνεται μεγαλοπρεπής, με τις κορυφές του σκεπασμένες με σύννεφα. [...]

Η Σπάρτη, η πόλη που δεν αγαπούσε και δεν αγαπήθηκε, είχε μεγάλη ιστορία αλλά βρισκόταν και μέσα στην πιο μεγαλειώδη τοποθεσία. Καμιά πόλη στην Ελλάδα δεν έχει τέτοιο σκηνικό. Και μόνο ο Ταΰγετος, το πιο ψηλό βουνό της Πελοποννήσου, της δίνει την πιο υπέροχη θέση μεταξύ όλων των πόλεων της Ελλάδας. Τι κρίμα που οι Σπαρτιάτες ήταν υπερβολικά απασχολημένοι να πολεμάνε ή να προετοιμάζονται να πολεμήσουν για να σηκώνουν τα μάτια τους και την καρδιά τους στο μεγαλειώδες περιβάλλον τους. Το πολίτευμα του Λυκούργου κατέπνιγε την ατομική ανθρώπινη ζωή.»

Greece through the Stereoscope. One Hundred Underwood & Underwood Stereographs, και Greece through the Stereoscope. A Tour conducted by Ph. D. Rufus B. Richardson, Νέα Υόρκη και Λονδίνο: Underwood & Underwood, 1907.¹

¹Παρασκευάς Ματάλας «Σπάρτη: η ιστορία ενός τοπίου και το τοπίο της ιστορίας», Διδακτορική Διατριβή, Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης-Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, 2009, σ. 510

1 ΚΕΝΟΤΑΦΕΙΟ ΛΕΩΝΙΔΑ

2 ΙΕΡΟ ΟΡΘΙΑΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ

Διαγραμματικός χάρτης τοποθέτησης του σχεδίου του Stauffert στο χώρο (ιδία επεξεργασία)

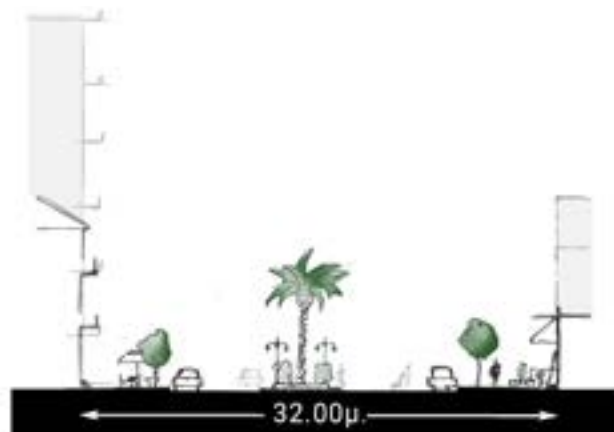
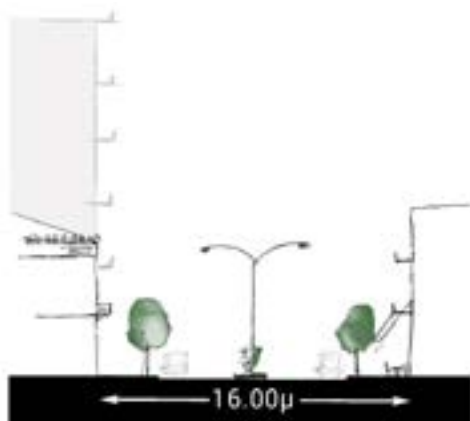
ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

1. Η Χωροθέτηση της Νέας Πόλης της Σπάρτης

Η Σπάρτη των νεότερων χρόνων παρά την μακραίωνη ιστορία της βασίστηκε σε μια **“τεχνητή”** κατασκευή όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Rufus Richardson, διευθυντής της Αμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής στις αρχές του 20ου αιώνα, στην έκδοση του 1907, “Η Ελλάδα μέσω του στερεοσκοπίου: Ένας γύρος με ξεναγό τον Rufus B. Richardson”¹.

Η χωροθέτηση του αστικού ιστού **το 1834, επιλέχθηκε να γίνει νοτιότερα της ακρόπολης της αρχαίας πόλης, κοντά στην δυτική πλευρά του ποταμού Ευρώτα.** Το πολεοδομικό σχέδιο εκπονήθηκε από τον **Fr. Stauffert, κάλυπτε έκταση 600 στρεμμάτων** περίπου και είχε ως στόχο έναν ορθολογικό τρόπο οργάνωσης της πόλης ο οποίος επιδιώχθηκε στη βάση **του χαρακτηριστικού ιπποδάμειου συστήματος.** Σε σχέση με την τοπιογραφία της περιοχής, **οι πρώτες αυτές επιλογές δημιούργησαν τις προϋποθέσεις ανάδειξης των αρχαίων ερειπίων,** παραμένοντας μακριά από τον χώρο της ακρόπολης έτσι ώστε να επιτρέπεται η δυνατότητα διεξαγωγής ανασκαφών, διαμορφώνοντας **μια πλατιά μεγαλόπρεπη αξονική σύνδεση του ευρύτερου σημείου με το παλάτι του Όθωνα.** Αν και το παλάτι του Όθωνα δεν υλοποιήθηκε, η πορεία αυτή αποτέλεσε κεντρικό άξονα της εσχαροειδούς διάταξης ενώ μαζί με την αντίστοιχα κάθετη σε αυτή, δεύτερη διαμπερή κίνηση, αποτελούν μέχρι σήμερα τον εμπορικό “σταυρό” της πόλης και τις πιο πολυσύγχναστες οδούς, την Κων/νου Παλαιολόγου και την Λυκούργου αντίστοιχα. **Κατά μήκος της δεύτερης διατάσσονταν το διοικητικό και θρησκευτικό κέντρο (1), ο κατεξοχήν κοινωνικός χώρος της πόλης με την πλατεία και το μουσείο (2)** καθώς και κτίριο στρατώνα και φυλακών **(3),** με τα τελευταία ωστόσο να μην υλοποιούνται. Σε αυτήν την περίπτωση τα χαρακτηριστικά του ανάγλυφου χρησιμοποιούνται για να εξυπηρετήσουν τον σχεδιασμό καθώς οι λόφοι

¹ Παρασκευάς Ματάλας «Σπάρτη: η ιστορία ενός τοπίου και το τοπίο της ιστορίας», Διδακτορική Διατριβή, Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης-Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, 2009, σ. 509.

Χαρακτηριστικές τομές των βασικών οδικών αξόνων του σχεδίου του Stauffert έτσι όπως έχουν διαμορφωθεί σήμερα. Τα σχέδια πάνω αναφέρονται στις κεντρικές οδούς Λυκούργου και Κων/νου Παλαιολόγου, ενώ αριστερά περιγράφεται μια τυπική διατομή των περιμετρικών οδών. (ιδία επεξεργασία)

ρμμοτομούνται, χωροθετώντας σε αυτούς τις Αρχές της πόλης. Οι υποδομές αυτές αποτελούν τα πρώτα δημόσια κτίρια, κατασκευασμένα σύμφωνα με το νεοκλασικό πνεύμα της εποχής, τα χαρακτηριστικά του οποίου ωστόσο εκφράζονται είτε με κάποια δωρικήτητα (Πρωτοδικείο) είτε με μια πιο διακοσμητική διάθεση (Δημαρχείο). Το Αρχαιολογικό Μουσείο θα αποτελέσει το δεύτερο δημόσιο κτίριο του Ελληνικού κράτους που προορίζεται εξ αρχής για να λειτουργήσει ως αρχαιολογικό μουσείο μετά από εκείνο των Αθηνών. Αξίζει να σημειωθεί πως στο αρχικό σχέδιο τα αντικριστά οικοδομικά τετράγωνα του Δημαρχείου και του Μουσείου ήταν εξολοκλήρου ελεύθερα έτσι ώστε να αποτελούν ένα ενιαίο δημόσιο υπαίθριο χώρο, ο οποίος ωστόσο χωρίστηκε πολύ σύντομα μετά την κατάτμηση και οικοδόμηση λωρίδας γης στην πρόσοψη της Κων/νου Παλαιολόγου με στόχο να εξευρεθούν οι οικονομικοί πόροι για το σύνολο των δημόσιων υποδομών της πόλης.²

Ως προς το ποτάμι, το κέντρο χωροθετείται περίπου 1000-1100 μέτρα μακριά ενώ το ανατολικό όριο 500-600 μέτρα αντίστοιχα. Επιδιώκοντας την διαμόρφωση ενός αστικού χώρου η πόλη κρατείται μακριά από την παραποτάμια περιοχή η οποία πλημμύριζε συχνά, ενώ το νερό απαντάται νοτιοδυτικά του λόφου όπου εγκαθίσταται το διοικητικό και θρησκευτικό κέντρο, στον παραπόταμο του Ευρώτα.

Εκτός από τον ιδιαίτερα συμβολικό χαρακτήρα που είχε η απόφαση για την ανίδρυση της πόλης της Σπάρτης καθώς σχετιζόταν με τα ιδεολογικά ρεύματα του ρομαντισμού και του νεοκλασικισμού που επικρατούσαν, η επανασύστασή της στηρίχθηκε και στο γεγονός ότι τόσο οι Βαυαροί όσο και ο

2 Γ.Γιαξόγλου, "ΣΠΑΡΤΗ – Ιστορική & οικιστική εξέλιξη", <https://spartaarchitecture.blogspot.gr>, Φεβρουάριος 2011

Επάνω απεικονίζεται το κτίριο της Κουμανταρείου Πινακοθήκης - Παράρτημα Εθνικής Πινακοθήκης. Σε αντίστοιχα αποκατεστημένα κτίρια της πρώτης εκείνης περιόδου στεγάζονται το Μουσείο Σύγχρονης Πόλης - Πνευματική Εστία Σπάρτης και το Μουσείο Αστικού και Λαϊκού Βίου.

Αριστερά: Αποτύπωση των διατηρητέων κτιρίων στο κέντρο της πόλης. Πηγή: Σχέδια ανάλυσης του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου, 1985, αρχείο Γ. Γιαξόγλου Αρχιτέκτονα - Πολεοδόμου ΕΜΠ, συνεργάτη κατά την σύνταξη του ΓΠΣ

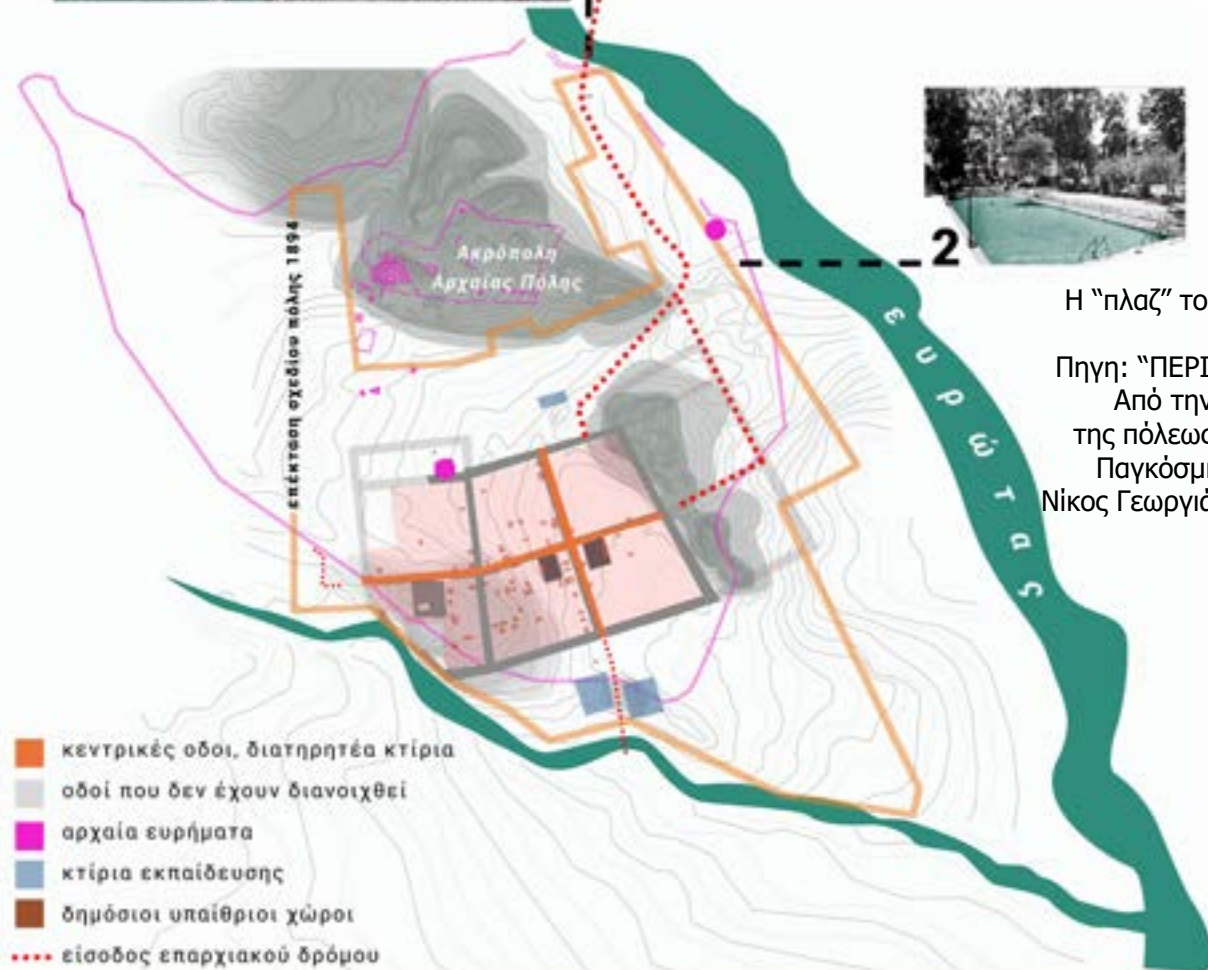
Καποδίστριας, ο οποίος νωρίτερα την είχε εντάξει και αυτός στα σχέδια του, διέκριναν την παραγωγική δύναμη της περιοχής και το ότι η κοιλάδα θα μπορούσε να υποστηρίξει μια κεντρική αστική συγκέντρωση. Με αυτό σαν στόχο διαμορφώθηκε έναν οργανωμένο, ευρύχωρο πλάνο, εξοπλισμένο με τις απαραίτητες διοικητικές και κοινωνικές υποδομές. Η βασική μονάδα του οικοδομικού τετραγώνου (100μΧ100μ) στο εσωτερικό του οποίου συνήθως στρέφονταν οι κήποι των κατοικιών δημιουργώντας εσωτερικά σύνολα πρασίνου αρκετά από τα οποία διατηρούνται, οι ευρείς άξονες κίνησης αλλά και ένα πλήθος νεοκλασικών κτιρίων πολλά εκ των οποίων έχουν κριθεί διατηρητέα διαμορφώνοντας μια λίστα 94 περιπτώσεων στον αντίστοιχο κατάλογο του ΥΠΠΟ αποτελούν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτής της πρώτης προσπάθειας διάρθρωσης του χώρου, τα οποία άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο γίνονται εμφανή στην εικόνα και την λειτουργία της σύγχρονης πόλης.

Καθώς το προϋπάρχον γεφύρι του Κόπανου βορειότερα, δεν μπορούσε να εξυπηρετήσει την θέση της νέας πόλης, το 1890 ξεκινάει η κατασκευή της μεταλλικής γέφυρας του Ευρώτα η οποία έχει κυρηχθεί διατηρητέα ως σύγχρονο μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού. Ξεκίνησε την λειτουργία της το 1895, επιτρέποντας την σύνδεση των κεντρικών οδών με την επαρχιακή οδό Τρίπολης -Σπάρτης και θα αποτελέσει για χρόνια το μοναδικό σημείο όπου οι υποδομές της πόλης φτάνουν στο ποτάμι. Εξαιρεση θα αποτελέσει κάπως αργότερα η περίφημη "πλαζ του Ματάλα" η οποία λειτουργούσε σαν σημείο αναψυχής και αθλητισμού από το 1934 και επρόκειτο για μια μπετονένια "πισίνα" η οποία κατασκευάστηκε ύστερα από δωρεά δίπλα στις όχθες του ποταμού Ευρώτα.

Διαγράμματα οικιστικής εξέλιξης

Πηγή: "Ο Επαναπροσδιορισμός του Ορίου της Σύγχρονης και της Αρχαίας Σπάρτης ως Εργαλείο Ανάδειξης του Ιστορικού Παλίμψηστου" Φωτεινή Φωτοπούλου, Διπλωματική Εργασία, Κρήτη, 2013

Η "πλαζ" του Ματάλα, 1934.
 Πηγή: "ΠΕΡΙ ΣΠΑΡΤΗΣ Από την ανίδρυση της πόλεως ως τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο" Νίκος Γεωργιάδης, 2014

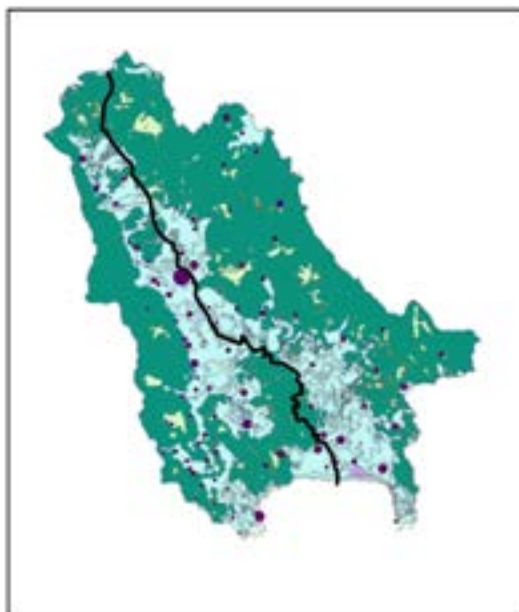
Βασικά χαρακτηριστικά της εικόνας της πόλης κατά το 1945 (ιδία επεξεργασία)

Η πρώτη επέκταση του πολεοδομικού σχεδίου θα εγκριθεί ήδη από το 1894 σύμφωνα με την οποία το όριο της πόλης βοραιοανατολικά ακουμπά το ποτάμι καθώς επίσης φτάνει να περιβάλλει ασφυκτικά την Ακρόπολη. Παρόλα αυτά το 1945 δεν έχουν ακόμα συμπληρωθεί οι χώροι του σχεδίου του Stauffert ούτε έχουν διανουχθεί το σύνολο των βασικών οδών, γεγονός που σε σημεία παραμένει έως σήμερα. Η πραγματοποιηθείσα οικιστική εξέλιξη θα αργήσει να φθάσει προς την παρόχθια περιοχή γεγονός που θα συμβεί μετά το 1955 καθώς σταδιακά τόσο η κοίτη του όσο και η έκταση των πλημμυρικών επεισοδίων θα αρχίσουν να περιορίζονται.

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ 2. Ο Γεωργικός Χαρακτήρας

Το σύνολο της κοιλάδας αποτελεί **μια κυρίαρχα αγροτική περιοχή της οποίας κινητήριοις δυνάμεις ήταν στο παρελθόν και παραμένει μέχρι σήμερα το ποτάμι και το πυκνό υδρογραφικό δίκτυο**, το οποίο ξεπερνά σε μήκος τα 82 km. Στις αρχές του 20ου αιώνα **τα δύο τρίτα του ενεργού αντρικού πληθυσμού ήταν αγρότες ενώ κατά την διάρκεια του 19ου αιώνα παρατηρήθηκε αύξηση της αγροτικής παραγωγής η οποία πια αναπτυσσόταν για εμπορικούς σκοπούς ενώ πραγματοποιήθηκαν και εκτεταμένες εκχερσώσεις γης**. Τα βασικά αγροτικά προϊόντα ήταν το λάδι, ελιές, μουρόφυλλα, βελανίδια, σύκα, αμπέλια, καπνός, εσπεριδοειδή, σιτηρά κ.α. Η καθοριστικής σημασίας ύπαρξη του ποταμού αποτυπώνεται πολυεπίπεδα, τόσο στην κοινωνική διάρθρωση και στο χώρο όσο και στο μύθο. Οι εξιστορήσεις του Πausanias ο οποίος επισκέφθηκε τη Σπάρτη τον 2ο αι. π.χ., αναφέρουν πως την **εποχή του θρυλικού βασιλιά των Λακεδαιμόνων Ευρώτα**, η ιδιαίτερα εύφορη καλλιεργήσιμη γη παρέμενε περιορισμένη, εξαιτίας της παρουσίας του ποταμού, των παραπόταμων και των ελών που σχηματίζονταν με την υπερχειλίση του. Ύστερα από **διαταγή του διανοίχθηκε μια διώρυγα στους νοτιανατολικούς λόφους της κοιλάδας ώστε το νερό να διοχετευτεί σε ένα κανάλι με κατεύθυνση το Λακωνικό κόλπο**. Οδηγώντας τεχνικά την υπερχειλίση των νερών στη θάλασσα, ο βασιλιάς Ευρώτας δημιούργησε ένα ευρύτατο εγγειοβελτιωτικό έργο και κατά την συνέχεια του μύθου υπήρξε ο πατέρας της κόρης του Σπάρτης στην οποία έδωσε την ευκαιρία να αναπτυχθεί τόσο χωρικά όσο και οικονομικά.³ Ο Πausanias ακόμη εκτός από την περιοδική αύξηση των νερών θα κάνει **αναφορά και στα υδραυλικά έργα της περιοχής τα οποία αποσκοπούσαν στην κάλυψη αρδευτικών αναγκών, την προστασία των οικισμών από τις πλημμύρες όπως επίσης θα περιγράψει και το υδραγωγείο** που κάλυπτε τις ανάγκες της πόλης.

³ Πausanias, "Λακωνικά" κεφ.1 παρ 1.2

■ 61,24% Δασικές και χέρσες εκτάσεις
■ 37,85% Καλλιεργήσιμη γη
■ 0,70% Αστικές Περιοχές

Διακριτοί χαρακτήρες του ποταμού κοντά στις πηγές, στις εκβολές του και στο ύψος της θέσης της Σπάρτης όπως παραθέτονται από αριστερά προς τα δεξιά.

Πηγή στοιχείων, φωτογραφιών και υποβάθρων:

Σχέδιο Διαχείρισης Λεκάνης Απορροής Ευρώτα, πρόγραμμα Envi-Friendly, Μάιος 2009

Η λεκάνη απορροής του ποταμού έχει συνολική **έκταση 2420 km²** και αποστραγγίζει το μεγαλύτερο τμήμα του ανατολικού Ταυγέτου και του δυτικού Πάρνωννα. Η **“Μεγάλη Γεωγραφία - Άτλας της Ελλάδος”** αναφέρει το 1950, όχι μόνο τον Ευρώτα ως ποταμό αλλά και πολλούς από τους παραπόταμούς του. Ωστόσο ήδη καταγράφεται η παρατήρηση πως ενώ το χειμώνα έχει πολύ νερό, το καλοκαίρι αυτό μειώνεται αισθητά. Σύμφωνα με καταγεγραμμένες μαρτυρίες⁴ κατά τις δεκαετίες 1930-1940 ο ποταμός διατηρούσε αδιάκοπη ροή όλη την διάρκεια του χρόνου καθώς και τα χαρακτηριστικά εκείνα που κατά καιρούς περιέγραφαν οι περιηγητές αρχαίοι και νεότεροι, τόσο για τα ειδυλλιακά τοπία που εκτυλίσσονταν μέσα στην πλούσια βλάστηση και την πανίδα που αναπτυσσόταν κατά μήκος του όσο και για τις καταστροφικές συνέπειες της ορμητικής υπερχειλίσης του. **Κατά την περίοδο του δεύτερου μισού του 20ου αιώνα πραγματοποιήθηκαν έντονες παρεμβάσεις στο ποτάμι με σκοπό να περιοριστούν οι πλημμύρες, να αυξηθεί η καλλιεργήσιμη και αρδευόμενη έκταση, την ύδρευση μεγάλου μέρους της λακωνικής πεδιάδας και την μείωση του κινδύνου της ελονοσίας.** Ωστόσο καθώς το νομοθετικό πλαίσιο επέτρεπε την αποσπαστική οριοθέτηση και διευθέτηση της περιοχής του ποταμού, **για το μεγαλύτερο μέρος του, δεν καθορίστηκαν ποτέ τα σημεία των όχθων και οι γραμμές πλημμύρας, διαμορφώνοντας έτσι μια ανεξέλεγκτη μέσα στα χρόνια συμπεριφορά απέναντι στα φυσικά του χαρακτηριστικά του.** Η αποσπασματική αντιμετώπιση είχε πολλές φορές σαν αποτέλεσμα την κατασκευή ανεπαρκών τεχνικών έργων τα οποία σε συνδυασμό με την γενικότερη απουσία αντιπλημμυρικών έργων και το γεγονός ότι πολλές από τις πλημμυρικές επιφάνειες καλλιεργούνται,

⁴ “Λακωνικόν Ημερολόγιον 2014”, Ιδιομορφή, 2014

Αεροφωτογραφία 1945, Πηγή: ktimanet.gr

Αεροφωτογραφία 2017, Πηγή: ktimanet.gr

κάνουν συχνό το φαινόμενο των υπερχειλίσεων. Ακόμα και στις περιπτώσεις στις οποίες μια πιο ευρεία και οργανωμένη οριοθέτηση πραγματοποιήθηκε, αυτή αποσκοπούσε στην τροποποίηση του, τον περιορισμό του και κυρίως στην εκμετάλλευση των νερών του για άρδευση όπως στην περίπτωση των εκβολών του ποταμού στον Λακωνικό κόλπο. **Στο σημείο αυτό η κοίτη καναλοποιήθηκε απόλυτα, οι καλλιέργειες έφθασαν μέχρι τα αναχώματα του ποταμού σε ένα καθεστώς εντατικής καλλιέργειας ενώ μόλις το 2010 η ευρύτερη περιοχή εντάχθηκε στο πρόγραμμα NATURA (ΦΕΚ 1495/Β'/ 6-09-010) σε μια καθυστερημένη προσπάθεια να προστατευτεί ο οικοτόπος των εκβολών του ποταμού. Στο γενικότερο οικοσύστημα του ποταμού παρατηρούνται τα πιο εκτεταμένα και καλύτερα διατηρημένα πεδινά παρόχθια δάση από κάθε άλλο ποταμό στην Πελοπόννησο ενώ σε αυτόν ζουν και δύο απειλούμενα τοπικά ενδημικά είδη ψαριών** καθώς και ένα αντίστοιχο της Ν. Πελοποννήσου. Παρόλα αυτά και σε αυτήν την περίπτωση η αντιμετώπιση είναι ελλιπής και έτσι έχουν θεσπιστεί όροι προστασίας μόνο για τους υγρότοπους του δέλτα του ποταμού.

Τις τελευταίες δεκαετίες **η εικόνα του ποταμού διαφοροποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό** ενώ οι εκτεταμένες τροποποιήσεις περιλαμβάνουν καταπατήσεις, απολήψεις αδρανούς υλικού, καταστροφή παρόχθιας βλάστησης, εκβανθύνσεις και μεταβολή του ρου του. Είναι φανερό πως **τα αντίστοιχα οικοσυστήματα, περιβαλλοντικό, οικονομικό, κοινωνικό, που έχουν αναπτυχθεί σε σχέση με την ύπαρξη του ποταμού αναπτύσσονται μεταξύ τους ανταγωνιστικά χαρακτηριστικά ως προς τις επιδιώξεις της διαχείρισης του** σε μια περιοχή όπου το 68% του πληθυσμού χαρακτηρίζεται ως αγροτικό και το 32% αστικό. Στο ύψος της πόλης της Σπάρτης όπως κανείς μπορεί να παρατηρήσει στους αναρτημένους χάρτες της εταιρίας του Εθνικού Κτηματολογίου παραμένει μια εμφανώς περιορισμένη κοίτη καθώς μεγάλο μέρος της έχει καταπατηθεί και διαμορφωθεί σε καλλιεργήσιμη έκταση ενώ παρατηρείται και ένα σημείο εκτροπής του. Εκτός από τις μορφολογία του ανάγλυφου του ποταμού, έντονες παρεμβάσεις έχει υποστεί και η ίδια η ποσότητα του νερού που φέρει, περιορίζοντας ακόμα περισσότερο το εύρος του αλλά και την ορμητικότητα του, επιτρέποντας στο σημείο αυτό την ανάπτυξη παρόχθιας βλάστησης. **Η υπεράντληση των επιφανειακών και υπόγειων νερών του ποταμού μέσα από μια πληθώρα δημοσίων και ιδιωτικών έργων** η πλειοψηφία των οποίων εξυπηρετεί αρδευτικές ανάγκες. (δέσεις, δημοτικές γεωτρήσεις, κατεκτίμηση 3.550 ιδ. γεωτρήσεις, απευθείας άντληση νερού από το ποτάμι) εξαντλεί σε τέτοιο βαθμό το υδάτινο σώμα γεγονός το οποίο πια επιφέρει την διακοπή της ροής του σε μερικά σημεία κατά τους καλοκαιρινούς μήνες.

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΛΕΚΑΝΗΣ ΑΠΟΡΡΟΗΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΤΑ

Με στόχο μια πιο ολοκληρωμένη και βιώσιμη προσέγγιση κατατέθηκε το Μάιο του 2009, **το Σχέδιο Διαχείρισης της Λεκάνης Απορροής του Ευρώτα Ποταμού**. Το σχέδιο καταρτίστηκε **στα πλαίσια του προγράμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης LIFE05_EnvriFriendly**, που είχε ως στόχο την επίδειξη εργαλειοθήκης τεχνολογιών **για την αποκατάσταση ρυπασμένων αγροτικών περιοχών**. Πραγματοποιήθηκε με την συνεργασία ανάμεσα σε άλλους φορείς, της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Λακωνίας, η οποία ήταν και ο δικαιούχος του προγράμματος, το Πανεπιστήμιο Κρήτης, το Ελληνικό Κέντρο Θαλάσσιων Ερευνών, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών καθώς και 6 Καποδιστριακών Δήμων από τους οποίους διέρχεται ο ποταμός, στους οποίους ωστόσο δεν συμμετείχε ο Δήμος Σπάρτης. Το Σχέδιο καταρτίστηκε **σύμφωνα με τη διαδικασία και τα κριτήρια του Ν.3199/2003«Προστασία και διαχείριση των υδάτων. Εναρμόνιση με την Οδηγία Πλαίσιο για το Νερό 2000/60/ΕΚ» και τις οδηγίες του Παραρτήματος VII του Προεδρικού Διατάγματος υπ' αριθμόν 51 (ΦΕΚ54/ΤΑ/8_03_2007)**

Το μεθοδολογικό πλαίσιο για την ολοκληρωμένη προστασία και ορθολογική διαχείριση, το οποίο εξειδικεύεται με το Π. Δ/μα συνίστανται:

- α) στην προστασία και βελτίωση της κατάστασης των υδάτινων οικοσυστημάτων, καθώς και των αμέσως εξαρτώμενων από αυτά χερσαίων οικοσυστημάτων και υγροτόπων,
- β) στην προώθηση της βιώσιμης χρήσης του νερού βάσει μακροπρόθεσμης προστασίας των διαθέσιμων υδατικών πόρων,
- γ) στην ενίσχυση της προστασίας και τη βελτίωση του υδάτινου περιβάλλοντος, μεταξύ άλλων με ειδικά μέτρα για την προοδευτική μείωση ή και παύση των απορρίψεων, εκπομπών και διαρροών ουσιών προτεραιότητας σύμφωνα με την Ε.Ε.
- δ) στη διασφάλιση της προοδευτικής μείωσης της ρύπανσης των υπόγειων υδάτων και στην αποτροπή της περαιτέρω μόλυνσής τους και
- ε) στο μετριασμό των επιπτώσεων από πλημμύρες και ξηρασίες

Κατά την εκπόνηση του Σχεδίου Διαχείρισης, οι στόχοι που τέθηκαν όπως αναφέρεται, αφορούσαν

στην αναβάθμιση του περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής των πολιτών, στην κοινωνική συνοχή και στην αξιοποίηση της οικονομικής προστιθέμενης αξίας που μπορεί η ολοκληρωμένη βιώσιμη διαχείριση να επιφέρει. Τα ζητήματα που αναλύονται και παρουσιάζονται είναι τα εξής:

_ Περιγραφή της θέσης και των ορίων των υδατικών συστημάτων (επιφανειακών- υπόγειων) καθώς και των χαρακτηριστικών γεωλογικών, υδρολογικών, περιβαλλοντικών συνθηκών τους.

_ Προσδιορισμός του τύπου των συστημάτων που αναπτύσσονται σε κάθε διακριτή περιοχή καθώς και των συνθηκών αναφοράς τους.

_ Περιγραφή των σημαντικών πιέσεων και επιπτώσεων που ασκούν οι ανθρώπινες δραστηριότητες στην κατάσταση των επιφανειακών και των υπόγειων υδάτων (υπολογισμός της ρύπανσης από σημειακές πηγές και διάχυτες πηγές καθώς και της ποσοτική κατάσταση των υδάτων).

_ Προσδιορισμός των προστατευόμενων περιοχών, της χλωρίδας και της πανίδας η οποία χρήζει προστασίας.

_ Η χαρτογράφηση του αναπτυσσόμενου δικτύου παρακολούθησης που αναπτύχθηκε κατά το πρόγραμμα σαν πρόταση για περαιτέρω παρακολούθηση των στοιχείων.

_ Προτάσεις μέτρων προς την κατεύθυνση μιας ολοκληρωμένης διαχείρισης κυρίως όπως προέκυψε, όσον αφορά τις αγροτικές πρακτικές όπου λόγω έλλειψης πληροφόρησης, εκπαίδευσης και ευαισθησίας ανταγωνίζονται τόσο την καλή φυσική κατάσταση του ποταμού όσο και την ίδια του την ύπαρξη.

Καθώς μόλις το 1% της λεκάνης απορροής αποτελεί αστική περιοχή ενώ περίπου το 61% είναι χέρσες και δασικές εκτάσεις και το 38% καλλιεργήσιμη γη, το Σχέδιο Διαχείρισης επικεντρώνεται κυρίως στην ανάδειξη προτάσεων για την αντιμετώπιση των αναγκών της εντατικοποίησης της αγροτικής παραγωγής καθώς ο παράγοντας αυτός αναδεικνύεται ως ο πιο κρίσιμος για την προστασία των φυσικών χαρακτηριστικών του ποταμού. Η βιολογική γεωργία με ταυτόχρονη μείωση των λιπασμάτων, η πρακτική της ενδιάμεσης ενδιάμεσης καλλιέργειας, καλλιεργητικές πρακτικές που μειώνουν την διάβρωση, επαναχρησιμοποίηση κατά την άρδευση υδάτων που προέρχονται είτε από το βιολογικό καθαρισμό είτε από τις μονάδες επεξεργασίας αποβλήτων είναι κάποιες από τις προτάσεις αυτές. Όσον αφορά την μορφολογία των όχθων εκτός από την ανάγκη προσδιορισμού των περιοχών πλημμύρας, πιο συγκεκριμένα αναφέρονται η δημιουργία αναβαθμών και η αποκατάσταση της παρόχθιας ζώνης με την διαδικασία της φυτοεξυγίανση καθώς και η διαχείριση αποστραγγιστικών τάφρων κυρίως με τους καλάμινες οι οποίοι λειτουργούν σαν ρυθμιστές των εισροών των θρεπτικών και άλλων ρυπαντών.

Στην προοπτική μιας ολοκληρωμένης διαχείρισης **υπογραμμίζεται έντονα η ανάγκη σύνδεσης της αγροτικής ανάπτυξης (γεωργία και κτηνοτροφία) με τον τουρισμό, τον τοπικό πολιτισμό και το περιβάλλον παράγοντες που περιγράφονται στο Σχέδιο ως συγκοινωνούντα δοχεία. Παρόλα αυτά δεν γίνεται καμία αναφορά για την δημιουργία ενός πλαισίου προβολής του ποταμού σαν αυτόνομο φυσικό στοιχείο καθώς και για την αντιμετώπισή του, στις περιπτώσεις που αυτό συναντά αστικό ιστό ή μπορεί να αναδειχθεί σε τόπο επισκέψιμο.** Η συσχέτιση των αναγκών που προκύπτουν από τις αστικές συγκεντρώσεις με τα φυσικά χαρακτηριστικά του ποταμού περιορίζεται στις προτάσεις για τον εκσυγχρονισμό του υδρευτικού δικτύου, την ανάγκη για ορθολογιστική διαχείριση των αστικών απορριμμάτων και την ευρύτερη ανάπτυξη υποδομών βιολογικών καθαρισμών.

Η **Οδηγία Πλαίσιο για το Νερό 2000/60/ΕΚ** και ακολούθως ο **N. 3199/2003** ορίζει το νερό ως αγαθό με την έννοια πως αυτό “δεν αποτελεί εμπορικό προϊόν όπως όλα τα άλλα, αλλά κληρονομιά που πρέπει να προστατεύεται και να τυγχάνει κατάλληλης μεταχείρισης”. Ταυτόχρονα θέτει **ποιοτικούς και ποσοτικούς στόχους για την προστασία των υδάτινων οικοσυστημάτων** ενώ εντάσσει σε αυτά εκτός από τα επιφανειακά, τα υπόγεια, τα μεταβατικά και τα παράκτια ύδατα. **Μια ακόμα σημαντική καινοτομία που εισάγεται, αναφέρεται στη συνολική αντιμετώπιση των χρήσεων και υπηρεσιών νερού συνυπολογίζοντας την αξία του νερού για το περιβάλλον, την υγεία, την ανθρώπινη κατανάλωση και την κατανάλωση σε παραγωγικούς τομείς. Η αντίληψη αυτή συμπληρώνει την προσπάθεια για μια ολοκληρωμένη μεθοδολογική προσέγγιση κατά τη διαδικασία διαχείρισης των υδάτων ενώ ήδη από τον N.1739/1987 προωθείται η σύνδεσή της περισσότερο με γεωγραφικά και γεωμορφολογικά όρια παρά με τα διοικητικά.** Με τον προγενέστερο αυτόν νόμο **καθορίζονται για πρώτη φορά τα υδατικά διαμερίσματα της χώρας τα οποία αποτελούν σύνολα λεκανών απορροής** που περιλαμβάνουν ολοκληρωμένα υδρογραφικά δίκτυα, ενώ **ο πιο πρόσφατος του 2003 αναφέρεται στη γεωγραφική κλίμακα των Λεκανών Απορροής Ποταμών.**

Αν και εμφανίζεται η πρόθεση για την δημιουργία ενός θεσμικού πλαισίου προστασίας των υδάτων στη βάση μιας ενιαίας σε χωρικό επίπεδο αντιμετώπισης των υδάτινων σχημάτων, το νομοθετικό πλαίσιο που αφορά βασικές παραμέτρους για την εφαρμογή των παραπάνω όπως η αποτύπωση, η οριοθέτηση και η διευθέτηση των ρεμάτων επιτρέπει διαχρονικά την αποσπασματική αντιμετώπιση των περιοχών αυτών.

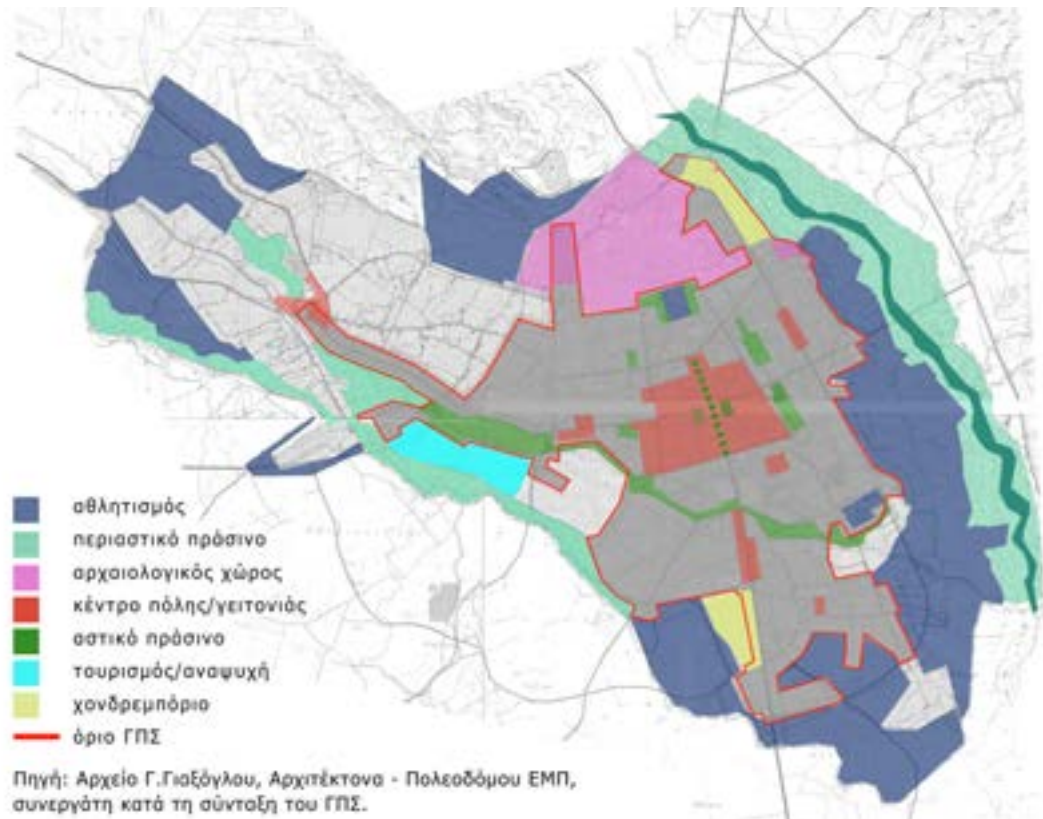
Η έννοια της αποτύπωσης των χειμάρρων, των ρυακιών, ρευμάτων που βρίσκονται εντός ή εκτός ρυμοτομικού σχεδίου ή εντός οικισμών που στερούνται ρυμοτομικού σχεδίου σε τοπογραφικά και υψομετρικά διαγράμματα μαζί με τον καθορισμό των οριογραμμών τους, εισάγεται με τον νόμο N.880/79 ο οποίος δίνει και την πλήρη ελευθερία για την πάγια πρακτική του εγκιβωτισμού και τη μερική ή συνολική κάλυψη που ασκήθηκε τις προηγούμενες δεκαετίες. Αρκετά χρόνια αργότερα ο N. 3010/2002 « Εναρμόνιση του N. 1650/1986 με τις οδηγίες 97/11 ΕΕ και 96/61 ΕΕ διαδικασία οριοθέτησης και ρυθμίσεις θεμάτων για τα υδατορέματα και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 91/Α'/25-04-2002) θα αντικαταστήσει σημεία του πρώτου και **θα καθορίσει πως : Η οριοθέτηση των ρεμάτων συνίσταται τόσο στον καθορισμό των όχθων όσο και των γραμμών πλημμύρας σε σχέση με συγκεκριμένη περίοδο επαναφοράς μαζί με οποιοδήποτε εδαφικό, φυσικό ή τεχνητό στοιχείο αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του ρέματος και είναι απαραίτητο για την ομαλή λειτουργία του.** Σύμφωνα με τον νόμο αυτόν όπως και στον πιο πρόσφατο N.4258 του 2014 η τμηματική οριοθέτηση επιτρέπεται, ενώ αναφέρεται σε κλίμακα οικοπέδου, εφόσον συνοδεύεται από υδρολογικά , υδραυλικά και περιβαλλοντικά στοιχεία ή μελέτες για το συνολικό μήκος του ρέματος. Ωστόσο οι μελέτες αυτές συχνά καταλήγουν να αποτελούν απλά προαπαιτούμενα στοιχεία για την πληρότητα του φακέλου λόγω τόσο της έλλειψης ειδικευμένου προσωπικού στις αρμόδιες υπηρεσίες όσο μικρότερης ή μεγαλύτερης κλίμακας διεκπαιρέωσης ιδιωτικών συμφερόντων και συμπαθειών.⁵

Επιπλέον δεν γίνεται και σε αυτήν την περίπτωση καμία αναφορά για την περίπτωση αξιοποίησης των ρεμάτων ως ελεύθερων χώρων. Αν και ήδη ο νόμος 1650/1986 “Για την προστασία του περιβάλλοντος” θα εισάγει χαρακτηρισμούς περιοχών προστασίας έτσι ώστε ανάμεσα σε άλλες, περιοχές υδατορεμάτων να καθίστανται αντικείμενα προστασίας και διατήρησης ενώ θα συνδέσει την προστασία περιοχών και

⁵ Δήμητρα Κεχαγιά, “Προβλήματα της κείμενης νομοθεσίας περι υδατορρεμάτων. Απαιτούμενες διορθώσεις και τροποποιήσεις αυτής και υπό το πρίσμα της Ευρωπαϊκής νομοθεσίας περι νερών και πλημμυρών.”Εθνική Σχολή Τοπικής Αυτοδιοίκησης, Αθήνα, 2011

με το θεσμό της Ζώνης Οικιστικού Ελέγχου. Σύμφωνα με το ΣΤΕ, οι ΖΟΕ, περιαστικές και εξωαστικές, αποτέλεσαν το εργαλείο για την ρύθμιση και την διαμόρφωση των ελεύθερων χώρων στις εκτός σχεδίου περιοχές, ιδίως «με τον καθορισμό ζωνών αδόμητου πρασίνου μεταξύ των οικισμών, την οριοθέτηση των προστατευόμενων τοπίων της φύσης, των δασικών εκτάσεων, της γεωργικής γης, των περιοχών υδατικών πόρων και πρώτων υλών καθώς και των περιοχών που διαφυλάσσονται για την αναψυχή του πληθυσμού»⁶

⁶ ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, " Ο θεσμός της Ζώνης Οικιστικού Ελέγχου ανάμεσα στον χωροταξικό και τον πολεοδομικό σχεδιασμό." , Μάιος 2007. http://nomosphysis.org.gr/10883/o-thesmos-tis-zonis-oikistikou-elegchou-zoe-anamesa-sto-xoro-taksiko-kai-ton-poleodomiko-sxediasmo-maios-2007/#_ftn12

ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΠΙΣΗΜΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ (ΓΠΣ '85)

Η Σπάρτη απέκτησε το τελευταίο Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο το 1985 κατά την Επιχείρηση Πολεοδομική Ανασυγκρότησης στο οποίο οργανώθηκαν οι χρήσεις γης στην έκταση του υπάρχοντος σχεδίου του 1894 ενώ έγιναν και οι απαραίτητες επεκτάσεις, οι οποίες σε αρκετό βαθμό είχαν ήδη άναρχα οικιστικά αναπτυχθεί. Εκτός από την αναδιοργάνωση και τον εξορθολογισμό της οικιστικής εξέλιξης, **έγινε πρόταση και για την θεσμοθέτηση Ζωνών Οικιστικού Ελέγχου με σκοπό να προστατευτούν οι περιμετρικά του σχεδίου πόλης περιοχές από τις διάχυτες επεκτατικές οικιστικές διαθέσεις και από πιθανή υποβάθμιση του περιβάλλοντός τους.** Προτάθηκε η παραποτάμια περιοχή ως περιοχή περιαστικού πράσινου καθώς και εκείνες των μικρότερων ρεμάτων, εκταταμένα τμήματα αθλητισμού και αμιγούς κατοικίας ενώ χωροθετήθηκε και τμήμα χρήσεων τουρισμού και αναψυχής. **Αν και το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο εγκρίθηκε με απόφαση Υπουργού ΥΠΕΧΩΔΕ (ΦΕΚ 471Δ/1985), η διαδικασία της θεσμοθέτησης των ΖΟΕ** δεν ακολούθησε αντίστοιχα καθώς διαφοροποιείται από εκείνη του ΓΠΣ, αφήνοντας τελικά τις προτάσεις αυτές ανενεργές.

Ανάμεσα σε άλλες οι βασικές κατευθύνσεις που τέθηκαν ήταν οι εξής:

- **Η ενίσχυση του ρόλου του αρχικού κέντρου της πόλης αναπτύσσεται παράλληλα με την χωροθέτηση κέντρων γειτονιάς.** Ταυτόχρονα προτείνονται στοχευμένη ενέργειες για την ανάδειξη του ιστορικού κέντρου.
- **Ο σχεδιασμός της πόλης σε σχέση με το νερό στράφηκε περισσότερο προς τον παραπόταμο Μαγουλίτσα,** η περιοχή του οποίου διατρέχει μεγάλο μέρος της πόλης από την δύση προς την ανατολή και η οποία εντός του ΓΠΣ ορίστηκε ως αστικό πράσινο ενώ εκτός σχεδίου συνέχιζε σε ΖΟΕ περιαστικού πράσινου.
- **Η ανάγκη προστασίας του αξιόλογου φυσικού περιβάλλοντος στις παρόχθιες εκτάσεις του Ευρώτα και η οικολογική του αναβάθμιση ως αντικείμενο ειδικής μελέτης** ενώ σε ένα πρώτο

Επάνω: Πρόταση διαδρομών στο παραδοσιακό κέντρο της πόλης

Δεξιά: Αντιμετώπιση των κυκλοφοριακών ρυθμίσεων για την προσβασιμότητα στο αστικό πάρκο της Μαγουλίτσας

Πηγή υποβάθρων : Σχέδια Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου, 1985, αρχείο Γ. Γιαξόγλου Αρχιτέκτονα - Πολεοδόμου ΕΜΠ, συνεργάτη κατά την σύνταξη του ΓΠΣ

επίπεδο γίνονται προτάσεις για φυτεύσεις.

Όσον αφορά το πρώτο, προτείνεται η **πεζοδρόμηση μέρους της κεντρικής οδού και η δημιουργία ενός δικτύου διαδρομών στο τότε παραδοσιακό τμήμα της πόλης το οποίο θα αναδείκνυε τόσο την αρχιτεκτονική της φυσιογνωμία όσο και το φυσικό της περιβάλλον συναντώντας σημεία των πολλαπλών προσώπων της πόλης τα οποία συνυφαίνονται στον σύγχρονο αστικό ιστό** (αρχαιολογικά ευρύματα, διατηρητέα κτίρια, πράσινους κήπους κυρίως εσπεριδοειδών). Δεν ακολουθήθηκε η πρόταση πεζοδρόμησης υπάρχοντων δρόμων στη λογική της αποκάλυψης ανάδειξης των ακαλύπτων - κήπων που διαμόρφωναν το εσωτερικό των μεγάλων οικοδομικών τετραγώνων οποίοι αν και πιο περιορισμένοι αποτελούν ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του αστικού περιβάλλοντος μέχρι σήμερα, το οποίο ωστόσο ελάχιστα είναι εμφανές.

Το **πάρκο της παρόχθιας ζώνης της Μαγουλίτσας** συνδέθηκε άμεσα με τον μεγάλο πυρήνα της εκπαίδευσης και **διασφαλίστηκε η απρόσκοπτη πρόσβαση της πόλης** βάσει των κυκλοφοριακών προτάσεων καθώς δεν παρεμβάλλονταν οδός αυτοκινήτων ανάμεσα σε αυτό και τον αστικό ιστό. Αν και δεν υπήρχε συγκεκριμένη πρόβλεψη για την σύνδεσή του αστικού ιστού με τον Ευρώτα, **η συνέχεια του παραπάνω άξονα προς το ποτάμι σε επόμενη φάση θα μπορούσε, σε κάθε περίπτωση να διαμορφώσει μια πολύ καλή σύνδεση.** Ταυτόχρονα η ανάπτυξη του περιφερειακού δρόμου και των χαρακτηριστικών που φέρει όπως η ζώνη χονδρεμπορίου, δυσχεραίνει την πρόσβαση στο ποτάμι ενώ την εποχή εκείνη η σύνδεση του αρχαιολογικού χώρου με την παρόχθια περιοχή δίνεται σαν μια γενική κατεύθυνση.

Οι προτάσεις είχαν σαφή πρόθεση την ανάδειξη των διάσπαρτων στοιχείων της φυσικής και ιστορικής φυσιογνωμίας συγκροτώντας μια ενιαία ανάγνωση της πόλης ωστόσο οι βασικές κατευθύνσεις πάνω στις οποίες θα διαρθρωνόταν τον εγχείρημα δεν προωθήθηκαν. Μέχρι σήμερα ελάχιστα κομμάτια πεζοδρόμησης έχουν υλοποιηθεί χωρίς να σχετίζονται με κάποιο οργανωμένο σχέδιο ανάδειξης. Επιπρόσθετα ο περιφερειακός δημιουργήθηκε με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε όχι μόνο να χωρίζει την παρόχθια περιοχή του Ευρώτα από την πόλη αλλά και το μεγαλύτερο τμήμα της Μαγουλίτσας, δυσχεραίνοντας την πρόσβαση σε αυτήν. Ένα εκ των αποτελεσμάτων της τελικής εφαρμογής είναι ο ζωτικός χώρος ανάμεσα στο εκτενές σχολικό συγκρότημα και τον παραπόταμο να χρησιμοποιείται ως σημείο στάθμευσης φορτηγών .

Διατηρητέο (εγκαταλελειμμένο) κτίριο του πρώην εργοστασίου ΧΥΜΟΦΙΞ, έργο του Τάκη Ζενέτου στην είσοδο της πόλης. Πηγή: αρχείο Ανθής Κοσμά Αρχιτέκτονα Μηχανικού

ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ- ΚΤΙΡΙΑΚΕΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ ΔΙΠΛΑ ΣΤΟ ΠΟΤΑΜΙ

Από τις προτεινόμενες κτιριακές υποδομές του ΓΠΣ λίγες εφαρμόστηκαν αποδυναμώνοντας ακόμα περισσότερο την εξέλιξη μιας ολοκληρωμένης αστικής εμπειρίας ενώ περιορίστηκαν στα απολύτως απαραίτητα όπως σχολικά κτίρια, τη διατήρηση του σταδίου και του κολυμβητηρίου και το κοιμητήριο.

Παρεμβάσεις όπως η πρόταση για το Νέο Αρχαιολογικό Μουσείο κοντά στο κενοτάφιο του Λεωνίδα, και αντίστοιχα η μετατροπή του παλιού κτιρίου σε Βυζαντινό Μουσείο έτσι ώστε να στεγαστούν η πληθώρα ευρημάτων, διαφόρων χρονολογιών, δεν υλοποιήθηκε. Τα ζητήματα αυτά τόσο της δημιουργίας νέου μουσείου όσο και την επανάχρηση του παλιού κτιρίου στο κέντρο της πόλης είναι πάντα επίκαιρα μέχρι και σήμερα στην τοπική κοινωνία, ωστόσο οι όποιες ενέργειες για προώθησή τους παραμένουν άπραγες και αντικρουόμενες. Το 2003 και εφόσον δεν είχε διενεργηθεί καμία ενέργεια για την υλοποίηση των παραπάνω αποφασίστηκε (ΦΕΚ 371/ Δ'/21-04-2003) η χωροθέτησή του νέου μουσείου στην είσοδο της πόλης, στο διατηρητέο κτίριο του εργοστασίου "ΧΥΜΟΦΙΞ" το οποίο σχεδίασε ο αρχιτέκτονας Τάκης Ζενέτος. Βασική επιδίωξη τέθηκε σε συνδυασμό με την αναδιαμόρφωση της περιοχής της γέφυρας να αποτελέσει μια αξιόλογη είσοδο για την πόλη της Σπάρτης. Παρόλα αυτά, από τότε μόλις τον Οκτώβριο του 2015 εγκρίθηκε το κτιριολογικό πρόγραμμα του μουσείου από τις αρμόδιες Διευθύνσεις του Υπουργείου Πολιτισμού ενώ τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου έγινε αίτηση από την Περιφέρεια Πελοποννήσου αποχαρκτηρισμού του κτιρίου. Όπως αναφέρεται στην αίτηση, θεωρείται ότι η ύπαρξή του διατηρητέου κτιρίου αποτελεί αξιόλογο κάλυμμα για την δημιουργία του νέου μουσείου, αίτημα που ευτυχώς απορρίφθηκε σε κοινή συνεδρίαση του ΚΑΣ και του ΚΣΝΜ. Τόσο το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο και το Κεντρικό Συμβούλιο νεωτ. Μνημείων, όσο και η Διεθνής Επιτροπή για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς – TICCIH έχουν χαρακτηρίσει το κτίριο ως πολύ σημαντικό βιομηχανικό κτίριο, "το οποίο δεν πρέπει να χαθεί από την Σπάρτη, πολύ περισσότερο αφού μπορεί να αποκτήσει μια τόσο σπουδαία χρήση σε συνδυασμό με τον αρχαιολογικό χώρο της πόλης"⁷ Ωστόσο η μη θεσμοθέτηση ειδικών όρων δόμησης από το ΥΠΠΟ χρησιμοποιείται ως αιτία αδυναμίας εξέλιξης των διαδικασιών για την διεξαγωγή Διεθνούς Αρχιτεκτονικού Διαγωνισμού που απαιτείται για το μέγεθος και τη σημασία του έργου ενώ παράλληλα δεν υπάρχει η ενεργοποίηση της Περιφέρειας και του Δήμου για την ανάπτυξη διεργασιών για την διερεύνηση των ενδεχόμενων επιλογών (π.χ. Αρχιτεκτονικών Διαγωνισμών Ιδεών τόσο για το κτίριο όσο και για την

7 Έγγραφο της Διεθνούς Επιτροπής για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς – TICCIH προς την Γενική Γραμματέα Υπουργείου Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων, 12/05/15, Αθήνα.

Διάγραμμα ενδείξεων κυκλοφοριακού φόρτου στις περιφερειακές και κεντρικές οδούς καθώς και τοποθέτηση στο χώρο των βασικών υποδομών κοντά στην παραποτάμια περιοχή

1. Νέο Αρχαιολογικό Μουσείο
2. Δημ. Κολυμβητήριο
3. Κτίριο Ξενία
4. Πανεπιστήμιο
5. Δημ. Στάδιο

- εκπαίδευση
- αστικό πράσινο
- αθλητισμός
- αρχαιολογικός χώρος
- έντονος κυκλοφοριακός φόρτος
- - - μέτριος κυκλοφοριακός φόρτος

Από αριστερά προς τα δεξιά κτίρια : Πανεπιστημίου, Δημ. Κολυμβητηρίου και Δημ. Σταδίου

πολεοδομική σύνδεσή του με την πόλη και την παραποτάμια περιοχή). Κατά αυτόν τον τρόπο παραμένει ανενεργή η αναπτυξιακή δυναμική της συνολικής ανάδειξης της εισόδου της πόλης όσο και της δημιουργίας ενός τόσο σημαντικού έργου για τις προοπτικές αναβάθμισης και ανάδειξης της πόλης.

Σε ακόμη μια περίπτωση, η πρόταση του ΓΠΣ για την δημιουργία αθλητικού κέντρου στη συμβολή του αστικού πάρκου της Μαγουλίτσας με την παρόχθια περιοχή του Ευρώτα σε άμεση συσχέτιση με την ΖΟΕ αθλητισμού δεν πραγματοποιήθηκε. Παρόλα αυτά στο σημείο αυτό κατασκευάστηκε το 2009 το κτίριο του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου για να στεγάσει το τμήμα "Οργάνωσης και Διαχείρισης Αθλητισμού". Αξιοσημείωτο παραμένει πως ως προς την χωροθέτηση του συγκεκριμένου έργου επιλέχθηκε η απομόνωσή του κτιρίου στο άκρο της πόλης στη λογική της αντιγραφής της ανάπτυξης των περιφερειακών πανεπιστημιακών campus χωρίς να σχεδιαστούν συγκεκριμένες κινήσεις διασύνδεσης τόσο με το κέντρο της πόλης αλλά και με τις μεγάλες δημοτικές αθλητικές εγκαταστάσεις στην προσπάθεια ανάπτυξης ενός ενισχυμένου λειτουργικά συνόλου. Η πρακτική αυτή ακολουθήθηκε και για τα υπόλοιπα τμήματα σχολών, τρία στο σύνολό τους, τα οποία στεγάζονται σε τρία διαφορετικά κτίρια στο όριο ή στην ευρύτερη περιοχή της Σπάρτης. Η επιλογή αυτή δυσχεραίνει την δημιουργία μιας φοιτητικής κοινότητας η οποία θα μπορούσε να αναπτύξει δημιουργικές αλληλεπιδράσεις με την πόλη. Το γεγονός της παραπάνω επιλογής ως συνειδητή επιδίωξη δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί, παρά μόνο να παρατηρηθεί ως το τελικό αποτέλεσμα

Διατηρητέο (εγκαταλελειμμένο) κτίριο του κτιρίου Ξενία, έργο του αρχιτέκτονα Χ. Μπογάτσου

ενός σχεδιασμού που κατευθύνεται από τυχαία περιστατικά όπως οι δωρεές οικοπέδων και το ευκαιριακό κέρδος, χωρίς να έχει αναλυθεί η αναπτυξιακή προοπτική των επιλεγμένων χωροθετήσεων για το σύνολο της πόλης.

Εκτός από τα δύο αυτά κτιριακά σύνολα που γειτνιάζουν άμεσα με την παραποτάμια περιοχή, με το πρώτο να βρίσκεται στην αρχή της μεγάλης ευθείας του περιφερειακού δρόμου που χωρίζει την πόλη από το ποτάμι και το δεύτερο στο τέλος της αντίστοιχα, σε μικρή απόσταση βρίσκεται και το εγκαταλελειμμένο κτίριο “Ξενία” τοποθετημένο στον έναν από τους δύο λόφους της πόλης. Κτισμένο στα τέλη της δεκαετίας του 1950, από τον αρχιτέκτονα Χ. Μπογάτσου, λειτούργησε ως ξενοδοχείο μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Από τότε σχεδόν παραμένει ανενεργό καθώς τα σχέδια διαχείρισής του ακολούθησαν κατά καιρούς αντιφατικές κατευθύνσεις. Στο ΓΠΣ του 1985, το κτίριο αναγράφεται ως «κέντρο υγείας» καθώς εκείνη την περίοδο υπήρχε στον προγραμματισμό του Υπουργείου Υγείας η πρόθεση δημιουργίας αστικού τύπου ΚΕΝΤΡΟΥ ΥΓΕΙΑΣ στην Σπάρτη. Η πρόθεση αυτή δεν υλοποιήθηκε όπως και το σχέδιο του ΕΟΤ στις αρχές του 1990 να το επισκευάσει και να το λειτουργήσει σαν σύγχρονη τουριστική μονάδα. Στα τέλη του '90 παραχωρήθηκε στο Δήμο ο οποίος ξεκίνησε τις διαδικασίες για την μετατροπή του σε «Κέντρο Πολιτιστικών Δραστηριοτήτων & Εργαστηρίων Εφαρμοσμένων Τεχνών» γεγονός που σταμάτησε στο στάδιο της παρουσίασης της μελέτης, μετά από αλλαγή της Δημοτικής Αρχής της οποίας πρόθεση ήταν πια η κατεδάφιση του κτιρίου.⁸ Το κτίριο χαρακτηρίστηκε διατηρητέο μνημείο (ΦΕΚ 328/18-11-2016) ενώ πολύ πρόσφατη (τέλη Ιουνίου 2017) είναι η απόφαση της ειδικής γραμματέα Διαχείρισης Τομεακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων του ΕΣΠΑ, για την ένταξη της πράξης: «Βιοκλιματική αναβάθμιση Ξενία Σπάρτης και μετατροπή σε κέντρο πολιτιστικών, τουριστικών και διοικητικών δραστηριοτήτων» στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Υποδομές Μεταφορών, Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξη 2014-2020».

8 Γ.Γιαξόγλου “ Περὶ Ξενία Σπάρτης. Σύντομο ενημερωτικό σημείωμα” <https://spartaarchitecture.blogspot.gr>, Φεβρουάριος 2011

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΠΟΤΑΜΙΑΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Από το 1995 η δυτική όχθη του ποταμού όπως και το μεγαλύτερο μέρος της σύγχρονης πόλης της Σπάρτης είναι κηρυγμένη ως αρχαιολογικός χώρος. Ανασκαφικά σκάματα εμφανίζονται διάσπαρτα τόσο στον ιστό της πόλης όσο και στην ευρύτερη γύρω περιοχή, καθώς η αρχαία πόλη αποτελούταν από διασπαρτους συνοικισμούς και ιερά ενώ η σύγχρονη πόλη είναι χτισμένη πάνω στα αρχαία και μεταγενέστερα ερείπια. Η περιοχή του Ευρώτα όπως ήταν φυσικό προσέλκυσε το ενδιαφέρον των ξένων ερευνητικών αποστολών ήδη από τις αρχές του 20ου αιώνα. Ήδη από εκείνη την εποχή αποκαλύφθηκε το ιερό της Ορθίας Αρτέμιδος, ένα από τα πιο σημαντικά σπαρτιάτικα ιερά, καθώς επίσης και ο λεγόμενος “βωμός του Ευρώτα ή Λυκούργου” και το “Ηρώο του Αστραβάκου” στην περιοχή κάτω από την γέφυρα του ποταμού κατά την διάρκεια σκαπάνης της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών⁹.

Κατά το διάστημα 1992-2005 διεξήχθησαν από την Ε΄ Εφορεία Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων, πληθώρα σωστικών ανασκαφών κυρίως στο βόρειο κομμάτι της πόλης γεγονός που εμφάνισε ιδιαίτερα μεγάλη πυκνότητα ευρημάτων προς την περιοχή του Ευρώτα τα οποία χρονολογούνται από τους πρωτογεωμετρικούς μέχρι τους ελληνοιστικούς χρόνους. Ακολούθησαν το 2006-2008 εργασίες ανάδειξης των παραευρώτειων αρχαιοτήτων οι οποίες εντάχθηκαν στο Επιχειρησιακό Σχέδιο Ολοκληρωμένης 9 Γιαννακάκη Χαρά «Η πρόταση για την «Ανάδειξη – ανάπλαση αρχαιολογικών χώρων και μνημείων της περιοχής του Ευρώτα στη Σπάρτη. Υλοποίηση, προβλήματα, προοπτικές», Παρουσίαση Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας, 2015

Αστικής Ανάπτυξης του Δήμου στο πρόγραμμα «Παρεμβάσεις για την ανάδειξη και αξιοποίηση των αρχαιολογικών μνημείων της περιοχής της Σπάρτης - Δημιουργία μονοπατιού σύνδεσης αρχαιολογικών χώρων και μνημείων» και αποτελούνταν από καθαρισμούς, αναστηλώσεις μικρής κλίμακας, περιφράξεις, τοποθέτηση πινακίδων πληροφόρησης κ.α. Σκοπός της παρέμβασης ήταν η προβολή των νησίδων της αρχαίας πόλης σε σχέση με το τοπίο της και την συνύπαρξη με τη σύγχρονη ενώ στόχος τέθηκε η διαμόρφωση μιας ενιαίας πολιτιστικής διαδρομής.¹⁰

Αν και η δημιουργία μια πλακόστρωτης διαδρομής που θα συνέδεε τα παραπάνω ήταν ενταγμένη στο Επιχειρησιακό Σχέδιο σαν προγραμματισμένο έργο του Δήμου, δεν υλοποιήθηκε ανάμεσα σε άλλα, και λόγω των αντιδράσεων που προέκυψαν από τους ιδιοκτήτες των αγροτεμαχίων από τα οποία θα περνούσε η διαδρομή αυτή¹¹. Χωρίς την βασική διαδρομή αλλά και τις απαιτούμενες συνδέσεις με την πόλη η προσπάθεια αυτή δεν λειτούργησε ποτέ ως ένα δίκτυο ανάδειξης και σταδιακά οι όποιες κατασκευές απαξιώθηκαν ή κλάπηκαν ενώ οι χώροι παρουσιάζουν εικόνες εγκατάλειψης. Στο συγκεκριμένο Σχέδιο είχαν συμπεριληφθεί και έργα διαμόρφωσης στη γέφυρα του Ευρώτα για την ανάδειξη της εισόδου της πόλης καθώς κάποια για την προστασία και ανάδειξη του συνόλου του περιβάλλοντος της δυτικής όχθης του Ευρώτα τα οποία ωστόσο δεν προχώρησαν.

Η προτεινόμενη από την Έ ΕΠΚΑ διαδρομή θα αποτελούσε συνέχεια μιας υπάρχουσας από το 2006, η οποία ξεκινώντας από την γέφυρα του Ευρώτα και προχωρώντας για 900μ. περίπου βορειότερα στην παρόχθια περιοχή, φτάνει μέχρι την συμβολή του με τον παραπόταμο της Κελεφίνας. Η περιοχή στην αρχή της διαδρομής αυτής αποτελεί από το 2006 το Παραεурώτειο Δημοτικό Πάρκο. Αν και οι όποιες διαμορφώσεις και υποδομές έχουν περιοριστεί στο ελάχιστο (καθαρισμοί, ένα κιοσκι), τα τελευταία χρόνια ο υπαίθριος αυτός δημοτικός χώρος ενεργοποιείται από πρωτοβουλίες ομάδων πολιτών της Σπάρτης. Εκεί διοργανώνεται πια το ετήσιο καλοκαιρινό φεστιβάλ μουσικής "BRIDGE festival" ενώ τακτικά πραγματοποιούνται ως επί το πλείστον εκπαιδευτικές εκδηλώσεις ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης που αφορούν κυρίως την ιδιαίτερη περιβαλλοντική και συμβολική αξία του Ευρώτα.

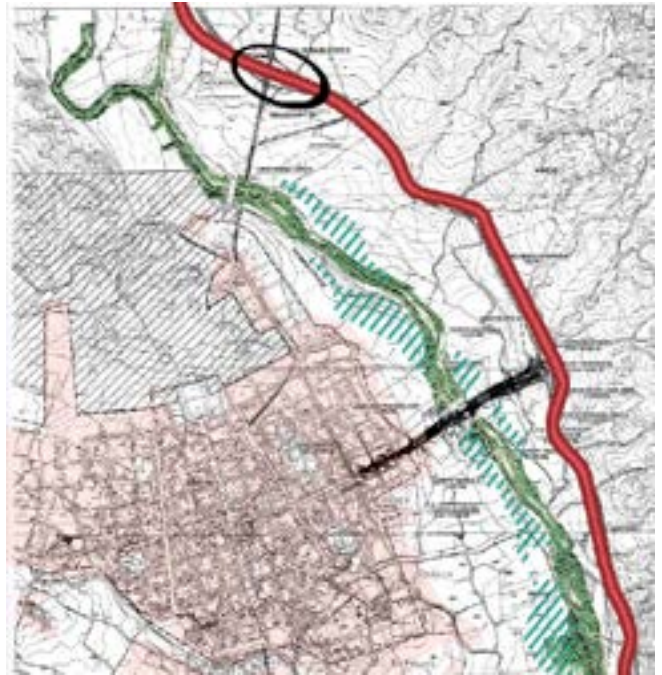
Ωστόσο το έργο που τέθηκε πρόσφατα σε λειτουργία, το 2016, και δύναται να επηρεάσει άμεσα την συσχέτιση της παρόχθιας περιοχής με τον αστικό ιστό είναι η δημιουργία του εθνικού αυτοκινητόδρομου παράλληλα με την ανατολική όχθη του Ευρώτα. Το έργο αυτό διοχετεύει την κίνηση των αυτοκινήτων προς τα νότια του νομού χωρίς αυτή να παρεμβάλλεται στο εσωτερικό της πόλης, απομειώνοντας με αυτόν τον τρόπο αρκετά και την κίνηση του περιφερειακού δρόμου αναπτύσσοντας καλύτερες προοπτικές για την ενίσχυση των προσβάσεων της πόλης προς το ποτάμι. Παρόλα αυτά η μη ύπαρξη δεύτερης εξόδου προς το νότο, άμεσα συσχετισμένης με την ανεπτυγμένη περιοχή χονδρεμπορίου και τις εργοστασιακές εγκαταστάσεις που είναι τοποθετημένες παρόδια της Εθνικής Οδού Σπάρτης-Γυθείου καθώς και με τις υπηρεσίες Διοικητηρίου που τα τελευταία χρόνια μεταφέρθηκαν εκτός της πόλης, αποδυναμώνουν την θετική λειτουργία του αυτοκινητόδρομου σε σχέση με την αποσυμφόρηση του περιφερειακού δρόμου. Η ανυπαρξία της δεύτερης αυτής σύνδεσης προς και από τον αυτοκινητόδρομο προτείνεται από την Περιφέρεια να αντιμετωπιστεί με την δημιουργία μιας καινούργιας οδογέφυρας στο κέντρο της παραποτάμιας περιοχής σε μικρή απόσταση (1400m.) από την ήδη υπάρχουσα με στόχο όπως αναφέρεται την διευκόλυνση της πρόσβασης των αυτοκινήτων από τους ανατολικούς δήμους του νομού στο κέντρο της πόλης και την βελτίωση της σύνδεσης του εθνικού και επαρχιακού δικτύου. Πρόκειται για ένα έργο

10 Γιαννακάκη Χαρά «Η πρόταση για την «Ανάδειξη – ανάπλαση αρχαιολογικών χώρων και μνημείων της περιοχής του Ευρώτα στη Σπάρτη. Υλοποίηση, προβλήματα, προοπτικές», Παρουσίαση Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας, 2015

11 Γιαννακάκη Χαρά «Η πρόταση για την «Ανάδειξη – ανάπλαση αρχαιολογικών χώρων και μνημείων της περιοχής του Ευρώτα στη Σπάρτη. Υλοποίηση, προβλήματα, προοπτικές», Παρουσίαση Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας, 2015

Βελτίωση της προσπελασιμότητας προς την παραποτάμια περιοχή λόγω της δημιουργίας του αυτοκινητόδρομου.

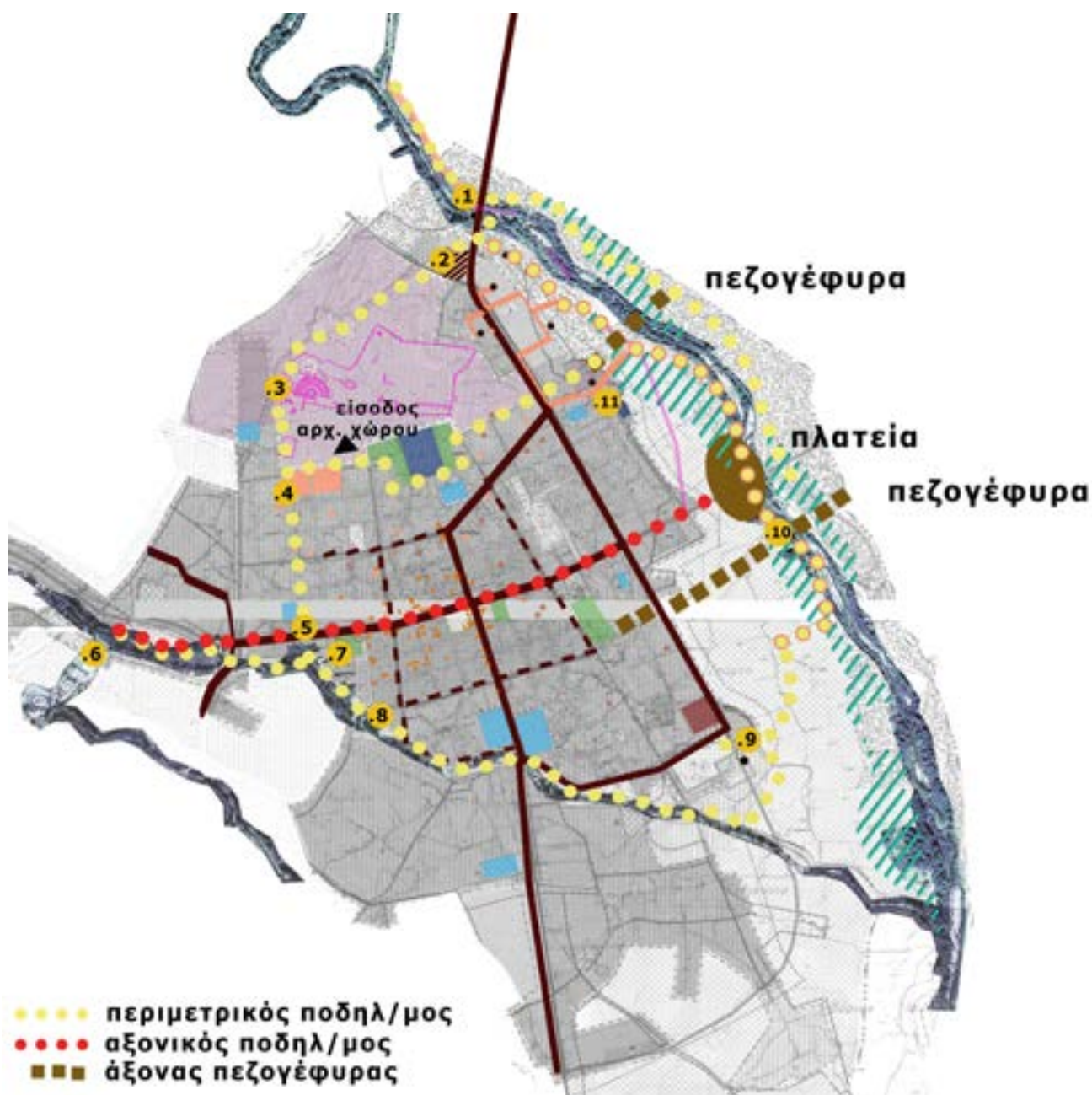

Πρόταση για τη δημιουργία οδογέφυρας στο μέσο της παραποτάμιας περιοχής

στο μέσο της περιαστικής παραποτάμιας περιοχής, με εγκάρσιες παρεμβάσεις στην κοίτη του Ευρώτα, συνολικού μήκους 1.100 μέτρων, εκ των οποίων μόνο τα 185 αφορούν την γεφύρωσή του, σε σημείο μάλιστα που θεωρείται από τα πιο διευρυμένα. Δημιουργώντας ένα μπετονένιο τείχος ύψους 7 μέτρων κατά μέσο όρο, στη αντίστοιχη Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, λακωνικά, αναφέρεται ότι δεν υπάρχουν επιπτώσεις στο ιστορικό & πολιτιστικό περιβάλλον ούτε στην μορφολογία και την αισθητική του τοπίου.¹² Αξίζει να σημειωθεί πως η συγκεκριμένη μελέτη συντάχθηκε και κατατέθηκε χωρίς ακόμα να έχουν εγκριθεί οι περιβαλλοντικοί όροι του έργου παρόλα αυτά εγκρίθηκε από Τμήμα Περιβάλλοντος και Υδροοικονομίας ΠΕ Λακωνίας ενώ είχε και την θετική γνωμοδότηση του Περιφερειακού Συμβουλίου. Αντίθετα το Δημοτικό Συμβούλιο απέρριψε την συγκεκριμένη μελέτη ενώ αποτέλεσε την αφορμή έτσι ώστε η τοπική κοινωνία να διοργανώνει εκδηλώσεις ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης για την ευρύτερη περιοχή του Ευρώτα.

Στην προσπάθεια ανάδειξης και αναβάθμισης των αστικών κέντρων με την προώθηση των ποδηλατοδρόμων και των πεζών να αποτελούν το βασικό ζητούμενο τόσο για την επίτευξη ενός καλύτερου αστικού περιβάλλοντος όσο και για την υποστήριξη της ανάδειξης της πολιτιστικής ταυτότητας, το έργο αυτό έχει εξ αρχής ως στόχο να επιβαρύνει το ήδη φορτωμένο κεντρικό οδικό δίκτυο. Ενδεικτικό μάλιστα της γενικότερης αντιμετώπισης είναι πως σύμφωνα με τα γεωμετρικά στοιχεία του έργου δεν προβλέπεται χώρος για τα ποδήλατα ενώ δεν γίνεται καμία αναφορά στον τρόπο εξασφάλισης της αδιάκοπης προσπελασιμότητας κατά μήκος του ποταμού παρά μόνο η πρόσβαση από τους παράδρομους της βασικής οδού προς τις ιδιοκτησίες των καλλιεργειών. Πρόσφατα μάλιστα προχώρησε εσπευσμένα στη δημοπράτηση του έργου, με έναν προϋπολογισμό ο οποίος διπλασιάστηκε χωρίς καμιά αιτιολόγηση, φτάνοντας τα 11.420.000 ευρώ.

¹² Μελέτη Παραλλαγής της Επαρχιακής οδού 4 στο τμήμα 'Σπάρτη-Πλατάνα-Σκούρα', κεφ 2.1 σ.2

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ- ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΡΟΣΠΕΛΑΣΙΜΟΤΗΤΑΣ

Γενικά η εξέλιξη του σχεδιασμού όπως περιγράφηκε παραπάνω εξελίσσεται αποσπασματικά ενώ παρατηρείται τόσο η μη ενεργοποίηση εργαλείων του θεσμικού πλαισίου (ΖΟΕ, Σχέδιο Διαχείρισης, έγκριση περιβαλλοντικών όρων) όσο και η αποσπασματική εφαρμογή τους (ΓΠΣ). Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την μη ύπαρξη οριοθέτησης της περιοχής του ποταμού ενίσχυσε μια εμπεδωμένη κατάσταση υποβάθμισης και καταπατήσεων του ζωτικού του χώρου. Παράλληλα η παραπάνω αντίληψη για την αίσθηση του συγκεκριμένου χώρου αδρανοποίησε την δυναμική της παραποτάμιας περιοχής τόσο σαν ποιότητα περιαστικού φυσικού περιβάλλοντος όσο και σαν συμβολικό “αγαθό” και πολιτιστικό αναπόσπαστο στοιχείο της πόλης της Σπάρτης. Το γεγονός αυτό γίνεται εμφανές και κατά τον σχεδιασμό των μεγάλων κτιριακών υποδομών δίπλα στην παραποτάμια περιοχή, ο οποίος σε καμία περίπτωση δεν συνδυάζεται με πρόβλεψη για την επίτευξη της προσβασιμότητας προς το ποτάμι και την διαμόρφωση μιας πιο λειτουργικής σύνδεσης μαζί του σαν βασική επιδίωξη. Η δημιουργία των συγκεκριμένων έργων υποδομής απαιτεί την ανάπτυξη συνεργασίας ανάμεσα σε διαφορετικά διοικητικά επίπεδα (εθνικό, περιφερειακό, τοπικό) παρόλα αυτά γίνεται εμφανής η έλλειψη συντονισμού τόσο χρονικά αλλά πολύ περισσότερο όσον αφορά μια ολοκληρωμένη προσέγγιση για την ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του συνόλου ως τόπου. Είναι χαρακτηριστική η αίτηση από την Περιφέρεια για τον αποχαρακτηρισμό του διατηρητέου κτιρίου του ΧΥΜΟΦΙΞ, την στιγμή που το ΥΠΠΟ επιτέλους εγκρίνει το κτιριολογικό πρόγραμμα για το Νέο Αρχαιολογικό Μουσείο στο οποίο εντάσσει και τις υπάρχουσες εγκαταστάσεις του πρώην εργοστασίου. Ενώ αξίζει να σημειωθεί πως η δημιουργία της γέφυρας αποτελεί μια πολύ παλιά δέσμευση, σε εποχή που ο αυτοκινητόδρομος σαν έργο δεν είχε καν αναφερθεί. Ταυτόχρονα, ενώ κεντρικά εμφανίζεται αυτή η αδυναμία συντονισμού, όσον αφορά την τοπική κοινωνία και αυτοδιοίκηση, αυτή παρουσιάζει μια στάση διαρκούς αναμονής και αδράνειας ως προς την επιδίωξη δημιουργικής άσκησης πίεσης προς τους κεντρικούς φορείς. Αν και οι προσπάθειες της Εφορείας Αρχαιοτήτων αναβάθμισαν και ενεργοποίησαν μέρος των σημειακών αφορμών ανάδειξης του ιστορικού παραερωτώτερου χώρου καθώς οι παρεμβάσεις αυτές παρέμειναν απομονωμένες από ένα δίκτυο σύνδεσης με τον αστικό ιστό, σταδιακά απαξιώθηκαν. Η έλλειψη συγκρότησης ενός κοινού οραματος και διαμόρφωσης ενός πλαισίου συνεργασίας ανάμεσα στους φορείς όλων των επιπέδων έχει οδηγήσει σε αυτοαναιρούμενες κινήσεις οι οποίες επηρεάζονται πολλές φορές από την αδυναμία του χρονικού συντονισμού του συνόλου των συμβαλλόμενων στη λήψη των αποφάσεων και την διαδικασία εφαρμογή τους, είτε υποδεικνύονται από αντικρουόμενα και αμφιλεγόμενα μερικές φορές κίνητρα.

Η αντιμετώπιση της περιαστικής περιοχής του Ευρώτα εξαρτάται από ένα πλήθος παραγόντων που αφορούν τόσο μεγάλης κλίμακας έργα όσο και την αποσαφήνιση στρατηγικών κατευθύνσεων οι οποίες σχετίζονται με την διαχείριση του συνόλου του ποταμού, των περιβαλλοντικών και οικονομικών περιορισμών αλλά και προοπτικών που θέτει. Ταυτόχρονα η διαδικασία της οριοθέτησης τόσο της κοίτης του όσο και των πλημμυρικών επιφανειών είναι απαραίτητη τόσο για την προστασία από πλημμυρικά φαινόμενα όσο και για την κρίσιμη διευθέτηση του παρόχθιου ιδιοκτησιακού καθεστώτος. Τα ζητήματα αυτά δυσχεραίνουν την ανάπτυξη ενός συνολικού σχεδίου ανάδειξης της περιοχής.

Ωστόσο τα παραπάνω οφείλουν να εξελιχθούν ταυτόχρονα ή ακόμα και να έπονται μιας προσπάθειας επανασύνδεσης της πόλης της Σπάρτης με το ποτάμι της με το οποίο είναι ιστορικά άρρικτα συνδεδεμένη έτσι ώστε οι κάτοικοι της πόλης να έρθουν σε επαφή με την λανθάνουσα δυναμική της ευρύτερης περιοχής σε πρώτο επίπεδο και να την αναγνωρίσουν. Η διαμόρφωση προσβάσεων προς το ποτάμι ως αφορμές για

την ενεργοποίηση της συλλογικής μνήμης θα μπορούσε να δημιουργήσει τη βάση του πλαισίου για την επίτευξη της κοινωνικής συναίνεσης που απαιτείται για την διαχείριση μιας τόσο ευρείας και σημαντικής για την πόλη περιοχής.

Αξιοποιώντας ανενεργές προτάσεις του μέχρι τώρα πολεοδομικού σχεδιασμού όπως και παραλείψεις της εφαρμογής του, προτείνεται η δημιουργία μιας κυκλικής ποδηλατικής- πεζοδρομικής διαδρομής η οποία θα συνδέει κομβικά για την πόλη πολιτιστικά σημεία, τόσο στο ανατολικό τμήμα της δίπλα στο ποτάμι όσο και στο δυτικό. Στο δυτικό αυτό τμήμα έχουν αναπτυχθεί με τα χρόνια σημεία ιδιαίτερου πολιτιστικού ενδιαφέροντος όπως είναι το Μουσείο Ελιάς και Λαδιού έργο του αρχιτέκτονα Δ.Διαμαντόπουλου και η ανάδειξη του συνόλου των ρωμαϊκών - βυζαντινών λουτρών στο όριο του αρχαιολογικού χώρου με την πολη. Ο συγκεκριμένος δρόμος από τον οποίο προτείνεται να περάσει η χάραξη αποτελεί στοιχείο του πρώτου σχεδίου του Stauffert και φέρει τα διακριτά χαρακτηριστικά: μεγάλο πλάτος και καταλήγει στην ακρόπολη. Παρόλα αυτά καθώς δεν διανοίχθηκε ποτέ ολόκληρος παραμένει ένας ιδιαίτερα πλατύς δρόμος ήπιας κυκλοφορίας ο οποίος συναντά τόσο μικρότερα αρχαιολογικά σκάματα όσο και σύνολα νεοκλασικών διατηρητέων κτιρίων. Η περιμετρική αυτή διαδρομή δίνει την δυνατότητα διαμόρφωσης και ενός δικτύου ανάμεσα στα σχολικά κτίρια της πόλης.

Διαπερνώντας ακολούθως την "δίοδο" του παραπόταμου Μαγουλίτσα, προς το ποτάμι φθάνει στην περιοχή του πανεπιστημίου ενώ ύστερα συνεχίζει δίπλα στο ποτάμι όπου συνδέει όλες τις υπάρχουσες μέχρι σήμερα υποδομές κλείνοντας τον κύκλο περιμετρικά του λόφου της ακρόπολης. Το τελευταίο αυτό κομμάτι της διαδρομής αποτελεί μια πιο δύσκολη διαδρομή καθώς εξελίσσεται ως ανάβαση στο λόφο της ακρόπολης. Για το λόγο αυτό και καθώς τα φυσικά χαρακτηριστικά του πολεοδομικού χώρου το επιτρέπουν προτείνεται να συμπληρωθεί η κυκλική αυτή διαδρομή από μια χάραξη η οποία ακολουθεί το όριο σχεδόν ανάμεσα στον αρχαιολογικό χώρο και την πόλη έτσι ώστε να μπορεί να συμπληρωθεί η "περίμετρος" της πόλης σαν μια επιλογή χαλαρής ποδηλατικής διαδρομής αναψυχής. Η συγκεκριμένη πρόταση ξεπερνά το εμπόδιο του περιφερειακού δρόμου όπως και τον οδικών συνδέσεων κινούμενη σχετικά κοντά στο ύψος του νερού εκτός από ένα σημείο όπου θα πρέπει να γίνει η κατάλληλη σήμανση και η διαμόρφωση του οδοστρώματος. Στη συνέχεια αυτού του σημείου προτείνεται η δημιουργία μιας πεζογέφυρας έτσι ώστε να συνδέεται η είσοδος του αρχαιολογικού χώρου με την διάσχιση του Ευρώτα.

Την περιμετρική διασύνδεση της πόλης συμπληρώνει μία ακόμη η οποία αναπτύσσεται αξονικά και η οποία και σε αυτήν την περίπτωση επιτρέπεται λόγω των γεωμετρικών χαρακτηριστικών των βασικών οδών του παλιού πολεοδομικού σχεδίου. Η οδός Λυκούργου διατρέχει αξονικά όλη την πόλη από ανατολικά προς δυτικά ενώ κατά μήκος της είναι διαρθρωμένοι σημαντικοί δημόσιοι χώροι της πόλης. Στο δυτικό της άκρο συναντά τον δρόμο που οδηγεί στον Μυστρά και όπου προτείνεται η συνέχεια της υποδομής ποδηλατοδρόμου καθώς αποτελεί μια διαδρομή που αρκετοί επισκέπτες αλλά και κάτοικοι κάνουν με τα πόδια ή με το ποδήλατο σε συνθήκες ωστόσο μεγάλης επικινδυνότητας. Στο ανατολικό άκρο της οδού προτείνεται η διαμορφωση ενός ανοιχτού δημόσιου χώρου (πλατεία) δίπλα στο ποτάμι διαμορφώνοντας τόσο πρακτικά αλλά και συμβολικά μια σύνδεση ανάμεσα στον Μυστρά - Ταυγέτο και τον Ευρώτα. Με τις προτάσεις αυτές εκτός από την αποκατάσταση της σύνδεσης του αστικού ιστού με την παραποτάμια περιοχή επιδιώκεται και η διαμόρφωση ενός πρωταρχικού δικτύου ποδηλατοδρόμου στη λογική της βιώσιμης κινητικότητας το οποίο θα μπορούσε να διευρυνθεί περαιτέρω αναπτύσσοντας τα χαρακτηριστικά της βιώσιμης κινητικότητας στο σύνολο της πόλης, έχοντας ωστόσο σταδιακά εξελίξει συνήθειες και συμπεριφορές που αφορούν την ευρεία αποδοχή της ποδηλατικής μετακίνησης.

Συμπληρωματικά, τα μεγάλα κτιριακά έργα όπως η δημιουργία του Νέου Αρχαιολογικού Μουσείου και η αποκατάσταση και λειτουργική επανάχρηση του κτίριου του Ξενία θα πρέπει να λάβουν υπόψη τους την σύνδεσή τους με την παραποτάμια περιοχή. Η ύπαρξη ελεύθερων οικοπέδων στα ανατολικά του λόφου του Ξενία επιτρέπει τουλάχιστον χωρικά την ανάπτυξη μιας συνέχειας προς το ποτάμι η οποία θα είχε ενδιαφέρον να εξελισσόταν και λειτουργικά. Στο σημείο αυτό προτείνεται η συνέχεια ενός ακόμα από τους άξονες του Stauffert που δεν έχει διανοιχθεί και θα μπορούσε σε άμεση σχέση με τον λόφο του Ξενία να καταλήγει σε μια ακόμη πεζογέφυρα που επιτρέπει την ανάπτυξη του ποδηλατοδρόμου και στην απέναντι όχθη του ποταμού.

Η λειτουργική σύνδεση των κτιρίων αυτών σε συνδυασμό με την πρόταση για την δημιουργία διαβαθμισμένων προσβάσεων στο ποτάμι οι οποίες είτε συναντούνε την απέναντι όχθη του ποταμού μέσω δύο πεζογέφυρων, είτε έναν υπαίθριο δημόσιο χώρο επιδιώκεται η επανοικειοποίηση της παραποτάμιας περιοχής από τους κατοίκους, η διασύνδεση με ποδηλατικές διαδρομές των βασικότερων πολιτιστικών χώρων της πόλης καθώς και η δημιουργία μιας ένωσης ανάμεσα στα στοιχεία της ευρύτερης τοπογραφίας της περιοχής και η αποκατάσταση ενός συσχετισμού ανάμεσα στο βουνό με το ποτάμι της πόλης.

- _Σχέδιο Διαχείρισης Λεκάνης Απορροής Ευρώτα, πρόγραμμα EnviFriendly, Μάιος 2009
- _Χαρά Γιαννακάκη «Η πρόταση για την «Ανάδειξη – ανάπλαση αρχαιολογικών χώρων και μνημείων της περιοχής του Ευρώτα στη Σπάρτη. Υλοποίηση, προβλήματα, προοπτικές», Παρουσίαση Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας, 2015
- _Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Σπάρτης. Τεύχη Ανάλυσης, 1985
- _Γ.Γιαξόγλου " Περί Ξενία Σπάρτης. Σύντομο ενημερωτικό σημείωμα" <https://spartaarchitecture.blogspot.gr>, Φεβρουάριος, 2011
- _Γ.Γιαξόγλου, "ΣΠΑΡΤΗ – Ιστορική & οικιστική εξέλιξη", <https://spartaarchitecture.blogspot.gr>, Φεβρουάριος 2011
- _Δήμητρα Κεχαγιά, "Προβλήματα της κείμενης νομοθεσίας περι υδατορρεμάτων. Απαιτούμενες διορθώσεις και τροποποιήσεις αυτής και υπό το πρίσμα της Ευρωπαϊκής νομοθεσίας περί νερών και πλημμυρών."Εθνική Σχολή Τοπικής Αυτοδιοίκησης, Αθήνα, 2011
- _Κ. Αθανασόπουλος, "Προς μια μέθοδο ένταξης των πολιτών στο σχεδιασμό έργων βιώσιμης αστικής κινητικότητας.", Διδακτορική Διατριβή Τομέα Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού Σχολής Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών ΕΜΠ, 2009
- _Α. ΠΑΠΑΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ," Ο θεσμός της Ζώνης Οικιστικού Ελέγχου ανάμεσα στον χωροταξικό και τον πολεοδομικό σχεδιασμό." , Μάιος 2007. http://nomosphysis.org.gr/10883/o-thesmos-tis-zonis-oikistikou-elegchou-zoe-anamesa-sto-xorotaksiko-kai-ton-poleodomiko-sxediasmo-maios-2007/#_ftn12
- _Γ. Αλεβιζάκη (2009), Στρατηγικές αναπλάσεων σε υδάτινα αστικά μέτωπα, Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, Α.Π.Θ.
- _Κ. Λαζαρίδης,«Οι αστικές αναπλάσεις και η διαμόρφωση της ταυτότητας μιας πόλης. Η περίπτωση της Λάρισας» Διπλωματική Εργασία, ΔΠΜΣ "Πολεοδομίας - Χωροταξίας" Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ,Αθήνα, 2015
- _Ι. Βογιατζής,"Το ποδήλατο με Ευρωπαϊκά & Ελληνικά παραδείγματα. Η περίπτωση της Λάρισας" Διπλωματική Εργασία, Σχολή Πολιτικών Μηχανικών, Τομέας Ανθρωπιστικών Κοινωνικών Επιστημών & Δικαίου, Αθήνα, 2014
- _ ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ. Προστασία Περιβάλλοντος και Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Προστασία ρεμάτων,ΤΕΕ, Αθήνα 2011
- _ Π. Ματάλας «Σπάρτη: η ιστορία ενός τοπίου και το τοπίο της ιστορίας», Διδακτορική Διατριβή, Ρέθυμνο,Πανεπιστήμιο Κρήτης-Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, 2009